

College voor Toetsen en Examens

CONCEPTSYLLABUS GRIEKSE TAAL EN CULTUUR

September 2025

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	3
2	TOELICHTING OP PROCES	4
	WERKWIJZE	4
	VERLOOP VAN DE ONTWIKKELFASE	4
3	NIEUW TE TOETSEN INHOUDEN CENTRAAL EXAMEN	6
	THEMATISCH WERKEN	6
	ONGEZIENE TEKSTEN	8
	BEGRIPPENLIJSTEN IN RELATIE TOT VAARDIGHEDEN	9
4	TOELICHTING OP GEMAAKTE KEUZES	11
	SPECIFICATIES	11
	PRIORITEITEN VOOR DE FASE VAN BEPROEVEN, SEPTEMBER 2025- MAART 2026	11
5	AFSLUITING	13
6	BRONVERMELDING	14

1 Inleiding

Context

In opdracht van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) is Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) in 2022 gestart met het ontwikkelen van nieuwe examenprogramma's voor vmbo, havo en vwo. In 2024 leverde een vakvernieuwingscommissie de conceptexamenprogramma's op voor Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) heeft als wettelijke taak om syllabi tot stand te brengen en bij regeling vast te stellen, overeenkomstig het examenprogramma. In 2024 gaf het CvTE vervolg aan de actualisatie door de onderdelen die in het examenprogramma zijn toegewezen aan het centraal examen in de syllabi te specificeren. De syllabi zijn in eerste instantie als concept opgeleverd. Nadat de conceptexamenprogramma's en conceptsyllabi in scholen zijn beproefd, krijgen deze mogelijk nog aanpassingen.

Dit document geeft een toelichting op de totstandkoming van de geactualiseerde conceptsyllabi voor Griekse taal en cultuur en Latijnse taal en cultuur voor vwo.

status van de syllabus

De syllabus is een voorschrijvend curriculumdocument dat de specificatie van het centraal examendeel van het examenprogramma bevat. De syllabus bevat geen specificaties voor de schoolexamenonderdelen van een examenprogramma; daartoe ontwikkelt SLO handreikingen. Het doel van een syllabus is om een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat er in het centraal examen kan worden bevraagd. Een syllabus is ook een hulpmiddel voor leerlingen die zich op een centraal examen voorbereiden, bijvoorbeeld voor het doen van een staatsexamen.

De specificaties in de syllabus zijn een explicitering van de eindtermen voor het centraal examen. Een eindterm bestaat uit een doelzin en een uitwerking ('het gaat hierbij om'). Alleen wanneer de syllabuscommissie dit nodig vindt/vond, is er een specificatie toegevoegd.

2 TOELICHTING OP PROCES

WERKWIJZE

Voor elk vak zijn een voorzitter en docentleden geworven. Deze syllabuscommissie bestaat uit een voorzitter en vier docentleden vwo. Daarnaast zijn er drie adviseurs betrokken bij het gehele proces: een curriculumexpert vanuit Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) en twee toetsdeskundigen van Cito. De syllabuscommissie ontwikkelt syllabi voor zowel Griekse Taal en Cultuur als Latijnse Taal en Cultuur (GTC en LTC / GLTC).

VERLOOP VAN DE ONTWIKKELFASE

In de ontwikkelfase heeft de syllabuscommissie specificaties opgesteld die horen bij de eindtermen die zijn toegewezen aan het centraal examen. De voorzitter en de docentleden zijn een halve dag in de week van hun dagelijks werk vrijgesteld om de syllabus te construeren. De syllabuscommissie heeft de specificaties vormgegeven op basis van vakinhoudelijke expertise en ervaringen vanuit de lespraktijk.

De syllabuscommissie GLTC was bij oplevering van de eerste versie van de syllabi (september 2025), halverwege de ontwikkelfase. Deze toelichting hoort bij syllabi die nadrukkelijk de status van concept hebben. Deze syllabi zijn speciaal voor de fase van beproeven (schooljaar 2025-2026) opgeleverd.

In schooljaar 2024-2025 waren de hoofdtaken van de commissie :

- specificaties formuleren bij de eindtermen van domein A, B en C; onderzoeksvragen ontwikkelen voor de fase van beproeven;
- voorbeeldexamenopgaven beoordelen;
- de leerstof ontwerpen voor de fase van beproeven voor zowel Grieks als Latijn (thema, bronnen, contexten).

In schooljaar 2025-2026 houdt de commissie zich bezig met:

- leerstof ontwerpen voor een aantal examenjaren (thema, bronnen, contexten);
- veldraadplegingen;
- bijstellen van de syllabi;
- advies opstellen aan het CvTE voor de constructie-opdracht voor het centraal examen.

Onderzoek naar impact van wijzigingen

Zoals blijkt uit hoofdstuk 3 stelt het conceptexamenprogramma (versie 1.0, d.d. 1 september 2024) een aantal wijzigingen voor die het centraal examen ingrijpend veranderen. Tijdens de fase van beproeven (september 2025 - maart 2026) zal de impact van deze wijzigingen op een aantal terreinen onderzocht worden. De uitkomsten van het beproeven kunnen aanleiding zijn tot aanpassing van het concept-examenprogramma en van de syllabi. Deze terreinen komen later in deze toelichting uitgebreider aan de orde, maar samengevat gaat het om de moeilijkheidsgraad van het nieuwe centraal examen en de eventuele voorspelbaarheid van de examenteksten. Voorspelbaarheid beïnvloedt de validiteit van het nieuwe centraal examen. Een belangrijke eis is immers dat examenkandidaten gelijke kansen hebben bij de voorbereiding van het examen.

De syllabuscommissie zal daarnaast in schooljaar 2025-2026 nader onderzoeken of de Griekse en Latijnse literatuur de benodigde hoeveelheid geschikte thema's en bijbehorende bronnensets te bieden heeft om in elk geval de komende tien jaar thematische examensyllabi en examens te maken.

Specificaties en voorbeeldopgaven

De specificaties bij de eindtermen zijn in 2024-2025 in een aantal ronden opgesteld, waarbij op de eerste versies door de adviseurs van de commissie (van Cito en SLO) en commissieleden zelf voorstellen tot verduidelijking en verbetering gedaan zijn. Op basis van die verbeterde versies heeft Cito voorlopige toets-items ontwikkeld. De commissie heeft hier feedback op gegeven en heeft de specificaties bijgesteld op basis van deze toets-items en van vragen en suggesties vanuit Cito en SLO. De door Cito ontwikkelde toets-items en de conceptsyllabi worden in de fase van beproeven getest.

Drie docenten van buiten de commissie waren proeflezers. De syllabuscommissie GLTC zal ook in schooljaar 2025-2026 actief zijn, onder andere om meer feedback op de conceptsyllabi op te halen bij de deelnemers aan de fase van beproeven en via andere veldraadplegingen.

Leerstof voor de fase van beproeven

De vernieuwde syllabus voor GTC en LTC bevat zowel informatie die jaarlijks hetzelfde blijft als informatie die specifiek geldt voor het betreffende examenjaar. Deze laatste informatie, opgenomen in hoofdstuk 5, bevat een beschrijving van het thema voor dat jaar en de bijbehorende bronnen en contexten bij het thema en de auteur.

De syllabuscommissie heeft in 2024-2025 onderzocht hoe thema's vastgesteld en beschreven kunnen worden. Dit op basis van vakdidactische literatuur en in overleg met SLO. In 2024-2025 heeft dat twee themabeschrijvingen voor de fase van beproeven opgeleverd (zie de betreffende syllabi), en een conceptformat voor de constructie van dergelijke thema's. En daarnaast: meer inzicht in de criteria voor centraal examen-thema's en kennis over het proces van het ontwikkelen van centraal examen-thema's. In 2025-2026 bouwt de syllabuscommissie hierop verder bij het ontwikkelen van een aantal centraal examen-themabeschrijvingen.

3 NIEUW TE TOETSEN INHOUDEN CENTRAAL EXAMEN

We brengen hier drie specifieke wijzigingen onder de aandacht ten opzichte van de huidige situatie: de introductie van thematisch werken, toetsen met ongeziene teksten en de vernieuwde plek van de minimumlijsten Grieks en Latijn. Met de term 'ongeziene tekst' wordt een tekst bedoeld die leerlingen niet van tevoren bestudeerd hebben (SLO, 2025 a en b, begrippenlijst).

THEMATISCH WERKEN

De introductie van thematisch werken is de centrale vernieuwing in het conceptexamenprogramma. In de conceptexamenprogramma's geeft SLO (2025a en b, begrippenlijst) de volgende definitie van een thema:

"Een fenomeen of vraagstuk dat centraal staat in de Griekse/Latijnse en/of vertaalde tekst én relevant is voor de hedendaagse wereld. Het thema fungeert als verbindende schakel tussen de tekst, de context en de leefwereld van de leerling en zorgt voor een inperking van wat een leerling minimaal moet weten en begrijpen van de tekst in context."

Op advies van SLO hebben we bij het fenomeen of vraagstuk een kernvraag geformuleerd. Deze kernvraag maakt duidelijk welk aspect van het thema centraal staat. De kernvraag is universeel en prikkelend en bovendien relevant voor de leerling en de ontwikkeling van zijn of haar interculturele bewustzijn. Werken vanuit een kernvraag biedt leerlingen de mogelijkheid om teksten uit de oudheid en uit latere tijden vanuit een onderzoekende houding te benaderen.

Er zijn in het schooljaar 2024-2025 twee thema's uitgewerkt voor de fase van beproeven: een voor GTC en een voor LTC. Deze thema's hebben in verband met de beperkte beproevingsijd een beperktere omvang dan thema's voor een volledig examenjaar.

Een beschrijving van het thema en alle contextuele informatie wordt in de syllabus opgenomen in een apart hoofdstuk. Een dergelijk hoofdstuk is in de huidige syllabi als tweede hoofdstuk opgenomen, met daarin informatie over de teksten en de cultuur-historische context. In de nieuwe situatie is het hoofdstuk als laatste hoofdstuk opgenomen, na de eindtermen met specificaties (hoofdstuk 3) en de lijsten (hoofdstuk 4). Dit vijfde hoofdstuk van de syllabi GTC en LTC bevat de volgende onderdelen:

5.1 Thema

Een beknopte introductie van het thema, met een nadruk op de kernvraag.

5.2 Primaire bronnen

In brontaal en in vertaling, waarbij per bron de relatie tot het thema wordt verduidelijkt.

5.3 Secundaire bronnen

Nederlandstalige bronnen over de oudheid, gerelateerd aan het thema. Te denken valt aan krantenartikelen of passages uit (populair-)wetenschappelijke, Nederlandstalige tijdschriften en boeken.

5.4 Context bij het thema

Weergave van de bekend veronderstelde:

- cultuurhistorische concepten;
- personen, plaatsen en gebeurtenissen;

- standpunten uit de oudheid over het thema.

5.5 Context- en auteursinformatie

Bekend veronderstelde informatie over de auteur en zijn werken. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten die zijn opgegeven onder 5.2. In de conceptsyllabi is deze informatie in de vorm van uitgebreide, lopende teksten opgenomen. Een andere mogelijkheid die overwogen wordt is een veel beknoptere weergave (in bullet points).

5.6 Genre-kenmerken

Bekend veronderstelde informatie over het genre. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten opgegeven onder 5.2.

5.7 Receptiebronnen bij thema en tekst

Receptiebronnen die de primaire bronnen binnen het thema recipiëren. Er wordt op het centraal examen van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt.

5.8 Actualisatiebronnen bij het thema

Voorbeelden van actualisatiebronnen waarin moderne(re) standpunten over het thema naar voren komen.

In het nieuwe programma, en dus ook in de syllabi, wordt een aantal typen bronnen opgenomen. Van elk type bron wordt in de syllabus gespecificeerd wat ervan bekend wordt verondersteld op het centraal examen. Namelijk:

- **Voorgeschreven primaire bronnen**
Primaire bronnen zijn in het conceptexamenprogramma bronnen die tussen 800 voor Christus en 500 na Christus in het Grieks of Latijn geschreven zijn. Er is onderscheid tussen primaire bronnen die in het Grieks of Latijn gelezen worden en die in Nederlandse vertaling gelezen worden.
 - **Primaire bronnen in Grieks/Latijn** hebben een omvang van 15 OCT in het examenprogramma en 3 OCT in het programma voor de fase van beproeven. Deze teksten passen binnen het thema en zijn van dezelfde auteur of van auteurs met een vergelijkbaar taaleigen. Alle leerlingen doorlopen de eindtermen van het centraal examen-programma aan de hand van deze teksten en bereiden zich zo voor op het examen. Op het examen kan op hoofdlijnen gevraagd worden naar de inhoud van deze teksten (zonder opname van de tekst) en kan gevraagd worden de tekst (in vertaling opgenomen) te vergelijken met een ongeziene Griekse/Latijnse tekst.
 - **Voorgeschreven primaire bronnen in vertaling** hebben een omvang van 25 OCT in het examenprogramma en ongeveer 8 OCT in het programma voor de fase van beproeven. Het is in de geest van het examenprogramma (en volgens het overzicht in paragraaf 3.1 in het conceptexamenprogramma) om de teksten in vertaling binnen het thema te kiezen en deze teksten te gebruiken voor het bieden van meer context (domein B, eindterm 8 en 9). In sommige gevallen ligt het echter voor de hand om ook een korte passage in vertaling buiten het thema te lezen. Hier is voor de fase van beproeven dan ook voor beide talen voor gekozen (namelijk de rest van de Vesuviusbrieven van Plinius en de dood van Socrates in de *Phaedo*).

Op het examen kan op hoofdlijnen gevraagd worden naar de inhoud van deze

teksten (zonder opname van de tekst) en kan gevraagd worden de tekst (in vertaling opgenomen) te vergelijken met een ongeziene Griekse/Latijnse tekst.

- **Secundaire bronnen** zijn bedoeld om context te geven bij het thema. De omvang van eventuele voor te schrijven secundaire bronnen is niet beschreven in het conceptexamenprogramma. Als er secundaire bronnen voorgeschreven worden, wordt de inhoud ervan bekend verondersteld op het examen. Voor de fase van beproeven zijn secundaire bronnen opgenomen.
- **Receptiebronnen** zijn nodig voor domein C, eindterm 10 en 11. De hoeveelheid en/of omvang van de receptiebronnen voor het centraal examen wordt niet vastgesteld in het conceptexamenprogramma. Wel is duidelijk dat receptiebronnen moeten aansluiten bij de voorliggende tekst en dat ze binnen het thema moeten vallen. Voor de fase van beproeven is een aantal receptiebronnen voorgeschreven. Er wordt van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt. Bekend veronderstelde receptiebronnen worden op het examen opnieuw voorgelegd of samengevat als ze bevroegd worden.
- **Actualisatiebronnen** zijn nodig voor domein C, eindterm 12 en 13. De hoeveelheid en/of omvang van de actualisatiebronnen voor het centraal examen wordt niet vastgesteld in het conceptexamenprogramma. Wel is duidelijk dat actualisatiebronnen binnen het thema moeten vallen. Het is nog de vraag of specifieke actualisatiebronnen in de syllabus opgenomen moeten worden. Hier zal in 2025-2026 een besluit over genomen worden, bij het schrijven van de aangepaste versie van de syllabi'. Voor de fase van beproeven is besloten om als voorbeeld een aantal *soorten* actualisatiebronnen op te nemen. Docenten kunnen deze actualisatiebronnen gebruiken of zelf gelijksoortige bronnen zoeken. Leerlingen hoeven de inhoud van de in de syllabus opgenomen actualisatiebronnen niet te kennen, maar moeten met soortgelijke bronnen kunnen omgaan zoals beschreven in de specificaties bij eindterm 12 en 13.

ONGEZIENE TEKSTEN

Een zeer grote verandering in het centraal examen is de toetsing van alle centraal examen-domeinen aan de hand van ongeziene teksten. In de huidige situatie wordt alleen de vertaalvaardigheid getoetst aan de hand van een ongeziene tekst en worden voor de andere centraal examen-eindtermen vragen gesteld over de teksten die leerlingen in hun examenjaar hebben voorbereid. In het conceptexamenprogramma zijn alle teksten in de brontaal (Grieks of Latijn) in een centraal examen nieuw voor de leerlingen; ze moeten vaardigheden en kennis toepassen in een nieuwe context. Deze ongeziene teksten zijn van dezelfde auteur(s) als de voorgeschreven primaire bronnen in het Grieks of Latijn en vallen binnen hetzelfde thema. Deze verandering brengt een aantal vraagstukken met zich mee. Deze vragen heeft de syllabuscommissie uitgebreid besproken in 2024-2025. Ze zijn voor de fase van beproeven voor een deel opgelost en voor een deel omgezet in onderzoeksvragen.

De eerste nog niet opgeloste vraag betreft de mogelijkheid om examens (voor drie tijdvakken) samen te stellen met daadwerkelijk ongeziene teksten. Alleen dan toetst het examen wat het beoogt te toetsen. De syllabuscommissie stelt een auteur en thema vast en bakent daarmee ook een corpus af van mogelijke teksten voor het centraal examen. Afhankelijk van de auteur en het thema is dit afgebakende corpus vrij makkelijk tot juist vrij lastig te overzien en dat maakt dat de teksten van het centraal examen voorspelbaar kunnen zijn. Hoe gaat het veld daarmee om? En zullen de teksten op het examen voor alle leerlingen daadwerkelijk ongezien zijn? Wanneer sommige leerlingen de teksten juist voorspeld en voorbereid zullen hebben, neemt de kansongelijkheid toe en de validiteit van het examen af. Wellicht is dit probleem deels te ondervangen door voortaan alleen (combinaties van) auteurs te kiezen van wie een relatief grote hoeveelheid teksten binnen eenzelfde thema beschikbaar is, maar dat beperkt de mogelijkheid om een gevarieerd aanbod examenpensia te ontwikkelen. In 2025-2026 zal de syllabuscommissie dit nader onderzoeken. Daarnaast heeft deze kwestie als geheel de aandacht van alle betrokken partners (CvTE, SLO, Cito).

Een tweede openstaand vraagstuk betreft de moeilijkheidsgraad van het centraal examen. Wat mogen we van leerlingen verwachten als ze vragen moeten beantwoorden over ongeziene teksten? Hoelang kan zo'n examen zijn, kan de huidige (zeer betrouwbare) puntschaal gehandhaafd blijven? Griekse en Latijnse teksten zijn al snel (te) moeilijk voor leerlingen. Dit constateerde de syllabuscommissie ook weer bij het bestuderen van voorbeeldexamenteksten en -vragen. Een tekst kan uitstekend binnen het thema passen, maar syntactisch en/of inhoudelijk zeer ingewikkeld zijn. Dit is deels te ondervangen met hulpmiddelen. Met welk hulpmiddel kunnen leerlingen een ongeziene moeilijke tekst toch begrijpen? Wat hebben ze nodig om bepaalde vragen te beantwoorden? Wanneer ervaren leerlingen juist een teveel aan hulpmiddelen? Wanneer zorgt een hulpmiddel ervoor dat een vraag te makkelijk wordt en/of niet meer past bij de beoogde eindterm? En hoe kunnen we garanderen dat leerlingen vragen beantwoorden op basis van hun begrip van de tekst in de brontaal? Een belangrijke onderzoeksvraag in de fase van beproeven is dan ook in hoeverre leerlingen aan de hand van vragen bij ongeziene teksten kunnen laten zien dat ze de eindtermen behaald hebben. Onderdeel daarvan is een gebalanceerde inzet van hulpmiddelen (zie de syllabus voor mogelijke vormen van deze hulpmiddelen).

Een derde vraagstuk betreft de rol van de voorgeschreven primaire bronnen in de brontaal. Wanneer de leerlingen zich een jaar bezighouden met deze bronnen ter voorbereiding op het examen, ligt het in de lijn der verwachting om die bronnen terug te laten komen op het examen. In hoeverre worden leerlingen geacht deze te kennen en hoe verschilt dat van de huidige situatie? Hoe en waartoe moeten leerlingen deze primaire bronnen bestuderen?

In de toelichting op het conceptexamenprogramma adviseert de vakvernieuwingscommissie om deze bronnen op het centraal examen inhoudelijk op hoofdlijnen te toetsen en aan te bieden als vergelijkingstekst (in vertaling) (SLO 2025c: 40). In de conceptsyllabus (en ook hierboven) hebben we voor elk type bron vastgesteld in hoeverre deze bekend verondersteld wordt op het examen. Voor primaire bronnen wordt alleen de inhoud bekend verondersteld, niet de weergave daarvan in het Grieks of Latijn. Een groot verschil met de huidige situatie is dus dat leerlingen op het examen vragen zullen krijgen over bijvoorbeeld stilistische middelen, genrekenmerken en tijdgebruik in een *ongeziene* Griekse of Latijnse tekst. Ze krijgen dergelijke vragen *niet* over de *gelezen* Griekse of Latijnse teksten. Ook moeten leerlingen kunnen uitleggen hoe het thema uit de syllabus naar voren komt in een ongeziene Griekse of Latijnse tekst. In de les hebben leerlingen de voorgeschreven primaire bronnen gebruikt om te oefenen met deze vaardigheden en zich de benodigde kennis eigen te maken.

BEGRIPPENLIJSTEN IN RELATIE TOT VAARDIGHEDEN

Bij GTC en LTC werd en wordt gewerkt met lijsten van taalkundige verschijnselen, stilistische middelen, narratologische en argumentatieve begrippen die op het centraal examen bekend verondersteld worden. Deze minimumlijsten hebben een andere plek en een wat gewijzigde status in de nieuwe syllabi. In de huidige syllabi is de minimumlijst een van de (drie) bijlagen en bestaat deze uit drie delen, met voor Latijn een appendix met stamtijden. In de conceptsyllabi zijn de lijsten onderdeel van de specificaties van de eindtermen: in de specificaties bij de eindtermen staat wat de leerling moet kunnen (vaardigheden) met de elementen uit de lijsten.

Omdat de lijsten tamelijk lang zijn, is ervoor gekozen om in de specificaties een verwijzing op te nemen en de lijsten zelf op te nemen in een apart hoofdstuk van de syllabus (hoofdstuk 4). Dit hoofdstuk bevat de volgende lijsten:

- taalkundige verschijnselen;
- regels en begrippen van metriek;
- klank-, woord- en zinfiguren;
- gedachtefiguren;
- narratieve middelen;
- argumentatieve middelen.

In de specificaties is duidelijk gemaakt wat de relatie is tussen de vaardigheden enerzijds en de kennis van de onderdelen in deze lijsten anderzijds.

Voor de fase van beproeven in 2025-2026 zijn de lijsten met begrippen ongewijzigd gebleven ten opzichte van de lijsten in het huidige programma. Wel is de lijst met stilistische middelen in de nieuwe syllabus opgedeeld in een gedeelte met klank-, woord- en zinfiguren (bij eindterm 2) en een gedeelte met gedachtefiguren (bij eindterm 4). De lijsten zullen in 2025-2026 eventueel worden bijgesteld. Dat gebeurt als de vergelijking van de syllabi met syllabi van andere (taal-)vakken daartoe aanleiding geven, of de uitkomsten van de fase van beproeven en/of veldraadplegingen .

4 TOELICHTING OP GEMAAKTE KEUZES

We gaan hier op de keuzes in die de syllabuscommissie in 2024-2025 gemaakt heeft over de specificaties en de prioriteiten die voor de fase van beproeven gesteld zijn.

SPECIFICATIES

De specificaties in de syllabus zijn een explicitering van de eindtermen voor het centraal examen. De syllabuscommissie GTC en LTC heeft voor vrijwel elke eindterm in domein A, B en C specificaties toegevoegd. In een specificatie zijn de vaardigheden beschreven die bevestigd zullen worden op het centraal examen. Ook zijn de inhouden benoemd die voor het centraal examen bekend verondersteld worden. Dit zijn voor GTC en LTC talige, stilistische, narratologische en argumentatieve middelen en cultuur-historische contexten (personen, plaatsen, gebeurtenissen, concepten, artefacten etc.)

We maken dit onderscheid duidelijk door de jaarlijks terugkerende inhoud een plek te geven in hoofdstuk 4 van de syllabus en de jaarlijks wisselende inhoud in hoofdstuk 5 te beschrijven. De kennis van talige en literaire elementen geldt voor ieder cohort en is opgenomen in hoofdstuk 4. Hoofdstuk 5 beschrijft de cultuur-historische kennis voor het betreffende cohort. Deze kennis wordt in het conceptexamenprogramma afgebakend door het voor dat jaar geldende thema. Omdat het thema elk jaar wisselt, wisselt dus ook de cultuur-historische kennis elk jaar.

Hoofdstuk 4 bestaat uit lijsten met bekend veronderstelde talige, stilistische, narratologische en argumentatieve middelen. Dit zijn de bekende minimumlijsten uit voorgaande syllabi. Voor de fase van beproeven in het schooljaar 2025-2026 zijn de lijsten met begrippen ongewijzigd gebleven ten opzichte van de lijsten in het huidige programma. Dat wil zeggen dat alle items van de minimumlijsten terug te vinden zijn in hoofdstuk 4 van de syllabus. De lijst met stilistische middelen is in de nieuwe syllabus wel opgedeeld in een gedeelte met klank-, woord- en zinfiguren en een gedeelte met gedachtefiguren. Die indeling is niet voor elk figuur even relevant of makkelijk, maar we hebben toch voor een splitsing gekozen. Dit omdat klank-, woord- en zinfiguren enerzijds en gedachtefiguren anderzijds in twee verschillende eindtermen zijn ondergebracht in het conceptexamenprogramma (eindterm 2 en 4). Ze passen elk ook bij een iets andere vorm van tekstbegrip.

In hoofdstuk 4 zijn ook de bestaande definities en voorbeelden van de stilistische, narratologische en argumentatieve middelen opgenomen. Hierin wijken onze syllabi nu af van die van andere taalvakken. De syllabi van Nederlands en de Moderne Vreemde Talen gebruiken namelijk beknoptere lijsten, zonder definities en voorbeelden.

Hoofdstuk 5 betreft inhouden (concepten, contexten, bronnen, begrippen) die horen bij het thema, de auteur(s) en de teksten die voor dat jaar zijn vastgesteld. Naar dit hoofdstuk en naar delen van dit hoofdstuk wordt onder de betreffende eindtermen verwezen. Uit de specificaties bij de eindtermen blijkt wat leerlingen moeten kennen en kunnen met betrekking tot de bronnen en informatie in *Hoofdstuk 5 Thema en Teksten*.

Voor de fase van beproeven zijn de onderdelen van hoofdstuk 5 in lopende teksten beschreven, zoals ook in de oude situatie gebruikelijk was in deel '2A Teksten' en deel '2B Cultuurhistorische context' van de examensyllabi. We overwegen echter om deze informatie in de toekomst alleen puntsgewijs aan te bieden, in de vorm van een opsomming van cultuur-historische concepten, personen, plekken, gebeurtenissen en zienswijzen uit de oudheid binnen het thema.

De keuzes over de omvang en vormgeving van de gespecificeerde kennis zullen in 2025-2026 gemaakt worden na de veldraadplegingen.

PRIORITEITEN VOOR DE FASE VAN BEPROEVEN, SEPTEMBER 2025 - MAART 2026

In de fase van beproeven gaan docenten en leerlingen op tien scholen aan de slag met het conceptexamenprogramma. Deze fase van beproeven start op het moment dat de syllabuscommissie halverwege de ontwikkelfase is. In het eerste jaar heeft de

syllabuscommissie dan ook prioriteit gegeven aan het formuleren van onderzoeksvragen en het ontwikkelen van syllabi voor deze fase van beproeven.

We willen graag weten in hoeverre leerlingen aan de hand van vragen bij ongeziene teksten kunnen laten zien dat ze beantwoorden aan de eindterm. Dat betekent dat er zo veel mogelijk eindtermen aan bod komen in de toets voor de fase van beproeven. Tegelijkertijd zal deze toets geen proefvertaling bevatten, hoewel het maken van een vertaling in het nieuwe programma wel een mogelijke toetsopgave is (zie de specificering van eindterm 1). Er is gekozen om in de fase van beproeven voorrang te geven aan het testen van andere, nog onbekende manieren van het toetsen van begrip van ongeziene teksten. In 2025-2026 stelt de syllabuscommissie een advies op over de status en omvang van de proefvertaling in het centraal examen.

Vanuit het perspectief van een leerling die de toets zal maken in de fase van beproeven zijn de volgende zaken van belang:

- Leerlingen hebben ongeveer 8-10 weken om het pensum en de achtergronden te bestuderen: de stof (inclusief het aantal pagina's OCT) is dus aanzienlijk minder.
- De primaire bronnen in het Grieks/Latijn op de toets zijn ongezien. Ze zijn van de voorgeschreven auteur en vallen binnen het thema.
- Er worden verschillende soorten hulpmiddelen aangeboden (annotaties, uitgebreide inleiding etc.)
- Woordenboeken Nederlands, GR/NE en LA/NE zijn toegestaan.
- Leerlingen krijgen geen vragen over het Grieks/Latijn van de teksten die ze al hebben gelezen. Ze kunnen wel bevraagd worden over de globale inhoud van deze teksten.
- Leerlingen maken in de toets voor de fase van beproeven geen proefvertaling.
- Leerlingen krijgen in de toets voor de fase van beproeven opgaven bij zo veel mogelijk eindtermen. Er is bij elke eindterm in elk geval één opgave opgenomen in de toets. Deze toets is korter dan een centraal examen, zowel in tijd als in opgaven (en puntenschaal).

In de toets voor de fase van beproeven is de verhouding tussen de domeinen en eindtermen primair ingegeven door onze onderzoeksvraag. De uiteindelijke vorm van het centraal examen zal anders zijn. Daarin zal niet elke eindterm maar één keer aan bod komen. In de toelichting op het conceptexamenprogramma wordt een suggestie gedaan voor de verhouding tussen de domeinen op het centraal examen (SLO 2024c, SLO 2025b: 40). De syllabuscommissie neemt die verdeling in 2025-2026 als uitgangspunt voor veldraadplegingen. De syllabuscommissie verwerkt deze feedback na de fase van beproeven tot een advies aan het CvTE voor de constructie-opdracht voor het centraal examen. Daarin wordt ook een advies opgenomen over de status en omvang van proefvertalen in het centraal examen.

5 AFSLUITING

De conceptsyllabi voor Griekse Taal en Cultuur en Latijnse Taal en Cultuur zijn onder leiding van het CvTE en in nauwe samenwerking met de ketenpartners SLO, Cito en het ministerie van OCW tot stand gekomen.

Na de fase van beproeven worden de examenprogramma's en syllabi definitief gemaakt en besluit het ministerie van OCW over het moment van invoering van de programma's. Op dit moment heeft de syllabus nog een conceptstatus.

Meer informatie over de actualisatie en de syllabi, evenals de conceptsyllabi van andere vakken, staat op www.examenblad.nl.

Meer informatie over de actualisatie van de examenprogramma's, zowel de conceptexamenprogramma's als de toelichting daarop, staat op www.slo.nl.

Voor vragen over de geactualiseerde syllabi kun je terecht bij de [examenlijn](#).

6 BRONVERMELDING

C.D.P. van Oeveren. (2019). *ITHAKA gaf je de reis: Op weg naar reflectie op het eigene en het vreemde in het literatuuronderwijs klassieke talen*. Dissertatie Vrije Universiteit Amsterdam.

Derix, H. A. (1984). Vrouwen (én mannen) in de Romeinse samenleving: thematisch lezen concreet uitgewerkt. *Lampas*, 17(1), 114-122.

Doepner, T. 2022. Einstieg in die Literatur. Eine Herausforderung für den Lateinunterricht. *Der Altsprachliche Unterricht* 65. 6, 2-13.

Ferrante, M. de & Mourik, C. van (2015). 'Actualiseren met leerlingen', *Lampas* 48(3), 250-264.

Jamin, T., & Verhoeven, P. (1998). Aan de Ilias ontleend - De uitwerking van een thema voor het vak Klassieke Culturele Vorming op basis van de ervaringen die zijn opgedaan in het Netwerk KCV. *Lampas*, 31(1), 83-92.

Kroon, C.H.M en I. Sluiter. 2010. *Het Geheim van de Blauwe Broer. Eindrapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen*

SLO. 2024a. *Conceptexamenprogramma Griekse Taal en Cultuur VWO*. Amersfoort.

SLO. 2024b. *Conceptexamenprogramma Latijnse Taal en Cultuur VWO*. Amersfoort.

SLO. 2024c. *Toelichtings-document Conceptexamenprogramma's Griekse en Latijnse taal en cultuur – VWO*. Amersfoort.

SLO. 2025a. *Conceptexamenprogramma Griekse Taal en Cultuur VWO, versie 2*. Amersfoort.

SLO. 2025b. *Conceptexamenprogramma Latijnse Taal en Cultuur VWO, versie 2*. Amersfoort.

SLO. 2025c. *Toelichtings-document Conceptexamenprogramma's Griekse en Latijnse taal en cultuur – VWO, versie 2*. Amersfoort.

VCN. 2019. *Selfie met Sappho. Een nieuw curriculum voor de vakken GTC en LTC*.

Verbrugge, F. J. P., & Verhoeven, P. (1981). Thematisch lezen? Thematisch lezen! *Lampas* 14(4/5), 287-310.

CONCEPTSYLLABUS GRIEKSE TAAL EN CULTUUR

Versie 1, september 2025

INHOUDSOPGAVE

1	LEESWIJZER	18
2	(SUB)DOMEINEN IN HET CENTRAAL EXAMEN	19
3	SPECIFICATIES CE-(SUB)DOMEINEN	20
3.1	DOMEIN A TEKSTONTSLUITING	20
3.2	DOMEIN B TEKST IN CONTEXT	23
3.3	DOMEIN C TEKST VANUIT LATER PERSPECTIEF	25
4	LIJSTEN	28
4.1	TAALKUNDIGE VERSCHIJNSELEN	28
	DEEL A VORMLEER	28
	DEEL B SYNTAXIS	30
4.2	REGELS EN BEGRIPPEN METRIEK	32
4.3	KLANK-, WOORD- EN ZINFIGUREN	33
4.4	GEDACHTEFIGUREN	36
4.5	NARRATIEVE MIDDELEN	42
4.6	ARGUMENTATIEVE MIDDELEN	44
5	THEMA EN TEKSTEN	46
5.1	THEMA	46
5.2	PRIMAIRE BRONNEN	47
5.3	SECUNDAIRE BRONNEN	47
5.4	CONTEXT BIJ HET THEMA	48
5.5	CONTEXT- EN AUTEURSINFORMATIE	50
5.6	GENREKENMERKEN	50
5.7	RECEPTIEBRONNEN BIJ THEMA EN TEKST	51
5.8	ACTUALISATIEBRONNEN BIJ HET THEMA	52

1 LEESWIJZER

In de syllabus worden de onderdelen van het examenprogramma gespecificeerd die aan het centraal examen zijn toegewezen. De eindtermen uit het examenprogramma zijn opgebouwd uit een doelzin en een uitwerking ('het gaat hierbij om...'). Elke eindterm is toegewezen aan het centraal examen, het schoolexamen of aan beide. In de syllabi worden specificaties toegevoegd aan de onderdelen die aan het centraal examen of aan het centraal examen/schoolexamen zijn toegewezen, maar alleen indien nodig. Voor het centraal examen zijn de doelzin, de uitwerking ('het gaat hierbij om...') en de specificatie het uitgangspunt. De specificatie kan niet los worden gelezen van doelzinnen en uitwerking. Om deze reden zijn de doelzinnen en uitwerking ook opgenomen in de syllabus.

In deze syllabus zijn de specificaties opgenomen in de hoofdstukken 3, 4 en 5. Hoofdstuk 3 bevat specificaties van meer algemene strekking die gelijk blijven over de jaren heen. Hoofdstuk 4 bevat aanvullende specificaties (de minimumlijsten) die ook voor langere tijd gelijk blijven. Hoofdstuk 5 beschrijft het thema en geeft contextinformatie over de gekozen tekst en auteur(s). Deze specificatie wisselt jaarlijks.

Deze syllabus is samengesteld voor gebruik in de fase van beproeven van het nieuwe examenprogramma Griekse taal en cultuur. Deze beproeving vindt plaats vanuit Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) in het schooljaar 2025-2026.

2 (SUB)DOMEINEN IN HET CENTRAAL EXAMEN

Onderstaande tabel bevat het raamwerk met de domeinen en subdomeinen uit het concept-examenprogramma. de inhouden zijn verdeeld over het schoolexamen en het centraal examen over het schoolexamen (se) en het centraal examen (ce). De domeinen A, B en C zijn aan beide toegekend.

Domeinindeling	Titel (sub)domein	Toewijzing se/ce	
		se	ce
Kerncurriculum			
Domein A	Tekstontsluiting		
Subdomein A1	Tekstbasis	X	X
Subdomein A2	Tekstinterpretatie	X	X
Domein B	Tekst in context	X	X
Domein C	Tekst vanuit later perspectief		
Subdomein C1	Receptie	X	X
Subdomein C2	Actualisatie	X	X
Domein D	Tekst en leerling		
Subdomein D1	Persoonlijke reflectie	X	
Subdomein D2	Intercultureel bewustzijn	X	
Keuzedomeinen			
Domein E	Cultuurbeschouwing	X	
Domein F	Literatuurbeschouwing	X	
Domein G	Receptie	X	
Domein H	Taalbeschouwing	X	
Domein I	Vertaalkunde	X	

3 SPECIFICATIES CE-(SUB)DOMEINEN

In de specificaties is sprake van 'ongeziene Griekse tekst'. In het centraal examen worden bij deze ongeziene teksten hulpmiddelen geboden om het tekstbegrip te bevorderen. Voorbeelden van hulpmiddelen zijn annotaties, parallelle vertaling, gatentekst, weergave van de tekst in kola, parafrase, samenvatting en visualisatie (bijvoorbeeld schematische weergave, kaartje, stamboom). Ook kan enige achtergrondinformatie gegeven worden bij teksten en bronnen.

4 DOMEIN A TEKSTONTSluitING

Subdomein A1 tekstbasis

Eindterm 1

De leerling geeft informatie weer zoals deze expliciet in de tekst staat. (B)

Het gaat hierbij om:

- weergeven van expliciet uitgedrukte informatie op woord-, zins-, alinea- en tekstniveau;
- weergeven van een expliciet uitgedrukt(e) onderwerp, hoofdgedachte of hoofdzaken;
- weergeven van expliciet uitgedrukte tekstverbanden;
- benoemen van expliciet uitgedrukte informatie in vergelijking met een ander tekstgedeelte of in een andere bron.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- de expliciete inhoud weergeven van een ongeziene Griekse tekst door middel van een werkvertaling, globale weergave en het beantwoorden van begripsvragen. Daarbij worden de in hoofdstuk 4.1 opgenomen taalkundige verschijnselen bekend verondersteld;
- expliciet uitgedrukte tekstverbanden benoemen in een ongeziene Griekse tekst;
- een ongeziene Griekse tekst vergelijken met een ander deel van dezelfde tekst, een vertaling van de tekst, een andere Nederlandstalige tekst en een afbeelding.

Eindterm 2

De leerling benoemt metrische verschijnselen, klank-, woord- en zinfiguren in de tekst en toont deze aan. (B)

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- begrippen met betrekking tot dactylische hexameters benoemen en aantonen, zoals opgenomen in *Hoofdstuk 4.2 Regels en begrippen metriek*;
- dactylische hexameters scanderen, zoals aangegeven in *Hoofdstuk 4.2 Regels en begrippen metriek*;
- de klank-, woord- en zinfiguren benoemen en aantonen in een ongeziene Griekse tekst, zoals opgenomen in *Hoofdstuk 4.3 Klank-, woord- en zinfiguren*.

Subdomein A2 tekstinterpretatie

Eindterm 3

De leerling toont inzicht in de impliciete tekstinhoud. (B)

Het gaat hierbij om:

- integreren op woord-, zins-, alinea- en tekstniveau van expliciete informatie in de tekst met talige en contextuele kennis;
- weergeven in woord en beeld van impliciete tekstinhoud en tekstverbanden;
- uitleggen van beelden, emoties, ideeën en culturele concepten in de tekst;
- uitleggen van gedachtefiguren en ambiguïteit;
- uitleggen van tekstinhoud op basis van genrekenmerken.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- de impliciete inhoud weergeven van een ongeziene Griekse tekst door middel van een coherente vertaling, een parafrase, het beantwoorden van begripsvragen en het maken van een schematische weergave van de tekst. Daarbij worden de in hoofdstuk 4.1 opgenomen taalkundige verschijnselen bekend verondersteld, net als de inhoud van de primaire en secundaire bronnen in hoofdstuk 5.2 en 5.3 en de context- en auteursinformatie in hoofdstuk 5.5;
- impliciete tekstverbanden benoemen in een ongeziene Griekse tekst;
- tekstinhoud uitleggen op basis van genrekenmerken. Daarbij wordt de informatie over het genre, die is opgenomen in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*, bekend verondersteld;
- de impliciete betekenis van een gedachtefiguur in een ongeziene Griekse tekst expliciteren. Daarbij worden de gedachtefiguren bekend verondersteld die in *Hoofdstuk 4.4 Gedachtefiguren* zijn opgenomen;
- ambiguïteit in een concrete passage van een ongeziene Griekse tekst expliciteren door meerdere mogelijke betekenissen te formuleren.

Eindterm 4

De leerling toont inzicht in het verband tussen vorm en inhoud van de tekst. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen van een verband tussen tekstinhoud en keuzes met betrekking tot literaire middelen, compositie en genre;
- conclusies trekken over het verband.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- een verband leggen tussen de inhoud van een ongeziene Griekse tekst en keuzes met betrekking tot het metrum, stilistische figuren, verteltechnieken, de structuur en het genre van de tekst. Daarbij worden de informatie en de begrippen die zijn opgenomen in hoofdstuk 4 en in *Hoofdstuk 5.6 Genrekenmerken* bekend verondersteld.

Eindterm 5

De leerling evalueert de communicatieve boodschap van de tekst op basis van argumenten ontleend aan vorm en inhoud van de tekst. (B)

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de communicatieve boodschap van de tekst op basis van tekstinhoud en keuzes met betrekking tot literaire middelen, compositie en genre;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de communicatieve boodschap;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie van de communicatieve boodschap door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s).

De leerling kan het volgende:

- De communicatieve boodschap van een ongeziene Griekse tekst formuleren. Met 'communicatieve boodschap' wordt de gecombineerde interpretatie bedoeld van de expliciete inhoud, de impliciete inhoud, contextuele kennis en de vormelijke kenmerken van de tekst. Hierbij worden de vormelijke kenmerken die zijn opgenomen in hoofdstuk 4 en in *Hoofdstuk 5.6 Genrekenmerken* bekend verondersteld, net als de inhoud van de primaire en secundaire bronnen in paragraaf 5.2 en 5.3 en de context- en auteursinformatie in paragraaf 5.5.
- Argumenten geven voor of tegen een formulering van de communicatieve boodschap van een ongeziene Griekse tekst. De gevraagde argumentatie berust op de expliciete inhoud, impliciete inhoud, contextuele kennis en analyses van de vormelijke kenmerken van de tekst. Hierbij worden de vormelijke kenmerken die zijn opgenomen in hoofdstuk 4 en in paragraaf 5.6 bekend verondersteld.

Eindterm 6

De leerling gebruikt een woordenboek om de tekst te ontsluiten. (B)

Het gaat hierbij om:

- voorbereiden van een zoekactie;
- uitvoeren van een zoekactie;
- integreren van de opbrengst van een zoekactie;
- evalueren van de opbrengst en het verloop van een zoekactie.

Specificatie

De kennis en vaardigheden die vallen onder eindterm 6 worden op het centraal examen impliciet bevraagd.

Eindterm 7

De leerling toont inzicht in de mogelijkheden en beperkingen van digitale middelen en gebruikt deze kritisch. (B)

Het gaat hierbij om:

- herkennen van en conclusies trekken over mogelijkheden en beperkingen van digitale middelen;
- doelgericht gebruiken van digitale hulpmiddelen;
- evalueren van bruikbaarheid, betrouwbaarheid en relevantie van digitale bronnen;
- reviseren van een met digitale middelen gegenereerde tekst.

Specificatie

De kennis en vaardigheden die vallen onder eindterm 7 worden op het centraal examen impliciet bevraagd.

5 DOMEIN B TEKST IN CONTEXT

Eindterm 8

De leerling toont inzicht in de tekst in context met behulp van andere bronnen uit of over de oudheid binnen het thema. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst aan de orde komt;
- uitleggen hoe het thema in andere primaire bronnen uit de oudheid en secundaire bronnen over de oudheid aan de orde komt;
- vergelijken hoe het thema in de tekst en in andere bronnen aan de orde komt;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s). Daarbij worden ter contextualisering andere primaire bronnen (in vertaling) en secundaire bronnen over de oudheid aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe bronnen zijn, maar ook teksten uit de syllabus. De bronnen passen binnen het thema.

Het thema wordt in hoofdstuk 5 uitgewerkt in een beschrijving, primaire en secundaire bronnen en context bij het thema. Het thema, de inhoud van de bronnen en de context bij het thema zoals beschreven in hoofdstuk 5 worden bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:

- standpunten over het thema weergeven die naar voren komen in een ongeziene Griekse tekst en andere voorgelegde bronnen uit en over de oudheid;
- overeenkomsten en verschillen benoemen tussen een ongeziene Griekse tekst en andere bronnen uit en over de oudheid met betrekking tot standpunten over het thema;
- een verband leggen tussen een ongeziene Griekse tekst en de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* opgenomen informatie over het thema en de context bij het thema;
- overeenkomsten en verschillen verklaren tussen standpunten over het thema in een ongeziene Griekse tekst en andere bronnen, op basis van informatie uit *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

Eindterm 9

De leerling evalueert de tekst in context met behulp van andere bronnen uit of over de oudheid binnen het thema. (B)

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de tekst met behulp van andere primaire bronnen uit de oudheid en secundaire bronnen over de oudheid;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de tekst;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s). Daarbij worden ter contextualisering andere primaire bronnen in vertaling en secundaire bronnen aangeboden. Dit kunnen volledig nieuwe teksten zijn, maar ook teksten uit de syllabus. Bronnen zijn voor het bevragen van eindterm 9 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst ondersteunen of compliceren. De bronnen passen binnen het thema.

Het thema wordt in hoofdstuk 5 uitgewerkt in een beschrijving, in primaire en secundaire bronnen en in de context bij het thema. Het thema, de inhoud van de bronnen en de context bij het thema zoals beschreven in hoofdstuk 5 worden bekend verondersteld.

De leerling kan het volgende:

- Beargumenteerde uitspraken doen over de eigen interpretatie van een ongeziene Griekse tekst. De argumenten berusten op de tekst en op informatie over standpunten over het thema in de culturele en literaire context van de tekst. De leerling kan deze informatie halen uit een toelichting en een aangeboden bron. *Hoofdstuk 5 Thema en teksten wordt* bekend verondersteld.
- Mogelijke interpretaties van een ongeziene Griekse tekst beargumenteerd vergelijken. De argumenten berusten op de tekst en op informatie over standpunten over het thema, zoals beschreven in een toelichting, in een aangeboden bron en in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van voorgelegde interpretaties van een ongeziene Griekse tekst het meest of het minst overeenkomt met de eigen interpretatie van de ongeziene tekst.

6 DOMEIN C TEKST VANUIT LATER PERSPECTIEF

Subdomein C1 Receptie

Eindterm 10

De leerling toont inzicht in de tekst in context met behulp van receptiebronnen binnen het thema. (B)

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst aan de orde komt;
- uitleggen hoe het thema in receptiebronnen aan de orde komt;
- vergelijken hoe het thema in de tekst en in receptiebronnen aan de orde komt;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en van receptiebronnen die betrekking hebben op de ongeziene tekst. Op het examen kan context bij de receptiebronnen worden aangeboden. De receptiebronnen kunnen volledig nieuw zijn, maar ook bronnen uit de syllabus kunnen bevraagd worden. De bronnen passen binnen het thema.

In *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* worden receptiebronnen voorgeschreven. Er wordt van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt. Bekend veronderstelde receptiebronnen worden op het examen opnieuw voorgelegd of samengevat, als ze bevraagd worden.

De leerling kan het volgende:

- standpunten over het thema weergeven die in een ongeziene Griekse tekst en receptiebronnen naar voren komen;
- overeenkomsten en verschillen benoemen tussen een ongeziene Griekse tekst en receptiebronnen met betrekking tot standpunten over het thema;
- overeenkomsten en verschillen verklaren tussen standpunten over het thema in een ongeziene Griekse tekst en receptiebronnen, op basis van informatie uit *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

Eindterm 11

De leerling evalueert de tekst in context met behulp van receptiebronnen binnen het thema.

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de tekst met behulp van receptiebronnen;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de tekst;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie van de tekst door een receptiebron;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en receptiebronnen die betrekking hebben op de ongeziene tekst. Op het examen kan context bij de receptiebronnen worden aangeboden. De receptiebronnen kunnen volledig nieuw zijn, maar ook bronnen uit de syllabus kunnen bevraagd worden. De receptiebronnen zijn voor het bevragen van eindterm 11 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst of de pensumteksten ondersteunen of compliceren. De bronnen passen binnen het thema.

De leerling kan het volgende:

- Beargumenteerde uitspraken doen over mogelijke interpretaties van een ongeziene Griekse tekst met behulp van receptiebronnen. De argumenten berusten op de tekst,

de receptiebronnen, en informatie over standpunten over het thema, zoals beschreven in een toelichting en in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde receptiebronnen het meest of het minst overeenkomt met een interpretatie van een ongeziene Griekse tekst.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde receptiebronnen het meest of het minst overeenkomt met de eigen interpretatie van een ongeziene Griekse tekst.

Subdomein C2 Actualisatie

Eindterm 12

De leerling toont inzicht in de tekst in context met behulp van actualisatiebronnen binnen het thema.

Het gaat hierbij om:

- uitleggen hoe het thema in de tekst aan de orde komt;
- uitleggen hoe het thema in actualisatiebronnen aan de orde komt;
- vergelijken hoe het thema in de tekst en in actualisatiebronnen aan de orde komt;
- verklaren van overeenkomsten en verschillen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en van actualisatiebronnen die betrekking hebben op het thema. De actualisatiebronnen en aangereikte informatie zijn voor het bevragen van eindterm 12 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst ondersteunen of compliceren.

In *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* worden enige geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding genoemd.

De leerling kan het volgende:

- standpunten over het thema weergeven die in een ongeziene Griekse tekst en actualisatiebronnen naar voren komen;
- overeenkomsten en verschillen benoemen tussen een ongeziene Griekse tekst en één of meer actualisatiebronnen met betrekking tot standpunten over het thema;
- overeenkomsten en verschillen verklaren tussen standpunten over het thema in een ongeziene Griekse tekst en actualisatiebronnen, op basis van informatie uit *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.

Eindterm 13

De leerling evalueert de tekst in context met behulp van actualisatiebronnen binnen het thema.

Het gaat hierbij om:

- interpreteren van de tekst met behulp van actualisatiebronnen;
- beargumenteren van een eigen interpretatie van de tekst;
- beargumenteerd reageren op een interpretatie van de tekst door anderen.

Specificatie:

Deze eindterm wordt bevraagd aan de hand van een ongeziene Griekse tekst uit het werk van de in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* vastgelegde auteur(s) en van actualisatiebronnen die betrekking hebben op het thema. De actualisatiebronnen en aangereikte informatie zijn voor het bevragen van eindterm 13 zo gekozen dat ze een bepaalde interpretatie van de ongeziene tekst ondersteunen of compliceren.

In *Hoofdstuk 5 Thema en teksten* worden enige geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding genoemd.

De leerling kan het volgende:

- Beargumenteerde uitspraken doen over mogelijke interpretaties van een ongeziene Griekse tekst met behulp van actualisatiebronnen. De argumenten berusten op de tekst, de actualisatiebronnen, en informatie over standpunten over het thema, zoals beschreven in een toelichting en in *Hoofdstuk 5 Thema en teksten*.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde actualisatiebronnen het meest of het minst overeenkomt met een interpretatie van een ongeziene Griekse tekst.
- Beargumenteerde uitspraken doen over welke van de voorgelegde actualisatiebronnen het meest of het minst overeenkomt met de eigen interpretatie van een ongeziene Griekse tekst.

7 LIJSTEN

- 4.1 Taalkundige verschijnselen
- 4.2 Regels en begrippen metriek
- 4.3 Klank-, woord- en zinfiguren
- 4.4 Gedachtefiguren
- 4.5 Narratieve middelen
- 4.6 Argumentatieve middelen

8 TAALKUNDIGE VERSCHIJNSELEN

De lijst hieronder bevat taalkundige verschijnselen die leerlingen moeten kennen en die niet geannoteerd worden. De lijst hanteert de terminologie die ook bij het centraal examen gehanteerd wordt.

Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen is een technische term gebruikt, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen om twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp / object); dit is aangegeven met een schuine streep.

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de toets wordt ervan uitgegaan dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet hoeven te worden opgezocht. Daarom zijn ze hier opgenomen. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag niet geconcludeerd worden dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de toets.

Spellingsregels ten aanzien van Griekse eigennamen (in het Nederlands)

Ten aanzien van de spelling van de Griekse eigennamen hanteert het CvTE de volgende regels:

1. Uitgangspunt vormt de lijst van namen uit de Griekse en Romeinse oudheid, in Van Dale, Groot Woordenboek der Nederlandse Taal, 13^e herziene uitgave, 1999.
2. Bij eigennamen die niet in onderstaande lijst voorkomen, hanteert het CvTE de spelling van de bovengenoemde lijst.
3. In citaten (bijvoorbeeld vertalingen) wordt de spelling van de auteur/vertaler aangehouden. Kandidaten dienen daarom op de hoogte te zijn van de verschillende spellingsconventies ten aanzien van de Griekse eigennamen.

DEEL A VORMLEER

Algemeen:

- In principe wordt uitgegaan van het Attisch van de klassieke periode.
- Bij nominale en verbale vormen worden de dualisvormen niet bekend verondersteld.

1 Lidwoord

2 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen (inclusief vocativus) van:

- de α/η -stammen;
- de o -stammen; van de contracta alleen $\nu\omicron\varsigma$ (niet $\omicron\sigma\tau\omicron\upsilon\nu$);
- de medeklinkerstammen, inclusief de stammen op $-i$, $-u$, $-eu$; inclusief Ζεύς en $\nu\alpha\tilde{\upsilon}\varsigma$; exclusief de onzijdige woorden op $-ας$, zoals $\tau\omicron\ \kappa\rho\acute{\epsilon}\alpha\varsigma$; exclusief $\eta\ \alpha\iota\delta\acute{\omega}\varsigma$; exclusief onregelmatige vocativi zoals $\gamma\acute{\upsilon}\nu\alpha\iota$.

3 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- de α/o -stammen, inclusief de adiectiva van twee uitgangen, exclusief de adiectiva op $-o\tilde{\upsilon}\varsigma$;
- de medeklinkerstammen, inclusief $\mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\varsigma$ en $\pi\omicron\lambda\acute{\upsilon}\varsigma$ en het type $\tau\alpha\chi\acute{\upsilon}\varsigma$; inclusief het type $\acute{\alpha}\lambda\eta\theta\acute{\eta}\varsigma$ etc. (niet de contractie in $-\alpha$, zoals $\acute{\upsilon}\gamma\iota\tilde{\alpha}$);

- de vorming en verbuiging van de vergrotende en overtreffende trap, inclusief de vormen ἥττων, κρείττων, βελτίων, ἀμείνων, μείζων, πλείων, κακίων, καλλίων en de vormen κράτιστος, βέλτιστος, ἄριστος, μέγιστος, πλεῖστος, κάκιστος, κάλλιστος. Van de vergrotende trap op -(ι)ων/-(ι)ον alleen de ongecontraheerde vormen.

4 Bijwoorden

De vorming, inclusief de vergrotende en overtreffende trap; inclusief de vormen μάλα, μᾶλλον, μάλιστα en ἥκιστα; inclusief het adverbiaal gebruik van de acc. sing. neutr., zoals μέγα.

5 Telwoorden

De verbuiging van εἷς, οὐδεῖς/μηδεῖς.

6 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, exclusief:

- de indirect reflexiva (οὗ, οἷ, ἔ, σφεῖς etc.);
- de gecontraheerde vormen van ἑαυτοῦ etc.;
- de crasisvormen van ὁ αὐτός etc.;
- de vormen (ὄ)του, (ὄ)τω, ἅττα en ἄττα;
- de vormen τοῦ, τῷ als vragend voornaamwoord.

7 Werkwoorden

De vorming en vervoeging/verbuiging van:

- activum, medium en passivum;
- de uitgang -η voor de indicativus 2e pers. sing. praes. med. (λύη), fut. med. (λύση) en fut. pass. (λυθήση) wordt bekend verondersteld;
- enkelvoud en meervoud van: indicativus, coniunctivus, optativus, imperativus (hiervan slechts de 2e personen);
- participia in alle naamvallen;
- infinitivi;
- augment en reduplicatie (exclusief vormen met dubbel augment, zoals ἑώρων). Dat het augment kan worden weggelaten, wordt bekend verondersteld.

Vormen van praesens en imperfectum:

- de athematische werkwoorden;
- εἰμί en εἶμι (maar niet het imperfectum van εἶμι);
- de thematische werkwoorden exclusief de contracta met o-stam; χρήομαι en ζήω worden niet bekend verondersteld.

Vormen van de aoristus:

- de regelmatige sigmatische aoristus (inclusief de werkwoorden op -νυμι en de vormen ἔδοξα en ἀπόλεσα) en de pseudo-sigmatische aoristus;
- de stamaoristi ἔβην, ἔστην, ἔδυν, ἔφυν, ἔγνω;
- de aoristi van τίθημι, ἵημι, δίδωμι;
- de volgende thematische aoristi: ἤγαγον, εἶλον, ἠσθόμην, (ἀπ)έθανον, (ἀπ)ωλόμην, (ἀφ)ικόμην, ἔβαλον, ἐγενόμην, ἤλθον, ἐσπόμην, ἠύρον, ἠρόμην, ἔσχον, ὑπεσχόμην, ἔλαβον, εἶπον, ἔλιπον, ἔμαθον, εἶδον, ἔπαθον, ἐπιθόμην, ἔπιον, ἔπεσον, ἐτυθόμην, ἔτεκον, ἔτραπον, ἔτυχον, ἤνεγκον, ἔφυγον;
- de regelmatig gevormde aoristus op -θην en de vormen van ἐβλήθην, ἐβουλήθην, ἐκλήθην, ἐρρήθην, ἐμνήσθην, ὤφθην, ἠύρέθην;
- van de passieve/intransitieve aoristi op -ην alleen de vormen van διεφθάρην en ἐφάνην.

Vormen van het perfectum en plusquamperfectum actief, exclusief de coniunctivus, optativus en imperativus:

- de regelmatig gevormde kappa-perfecta;
- de perfecta ἀκήκοα, (ἀπ)ῶλωλα, βέβηκα, βέβληκα, γέγονα, εἶρηκα, ἐλήλυθα, ἠύρηκα, λέλοιπα, πέποιθα;
- de perfecta ἔστηκα, οἶδα (inclusief de imperativi ἴσθι en ἴστε), τέθηκα en hun onregelmatige vervoeging;

- van het plusquamperfectum de uitgangen -η, -ης, -ει, -εμεν, -ετε, -εσαν.

Vormen van het perfectum en plusquamperfectum medium/passief, exclusief de coniunctivus, optativus en imperativus:

- de vormingen van het type λέλυμαι;
- de vorming van βέβλημαι.

De vorming van het futurum, exclusief de optativus:

- de regelmatig gevormde sigmatische futura, de futura attica en het futurum passief (type λυθήσομαι);
- de futura ἀκούσομαι, (ἀπο)θανοῦμαι, βουλήσομαι, γενήσομαι, γνώσομαι, δόξω, ἔξω, ἐρῶ, ἔσομαι, εὐρήσω, οἶσω, ὄψομαι, πεσοῦμαι, σχήσω, φανήσομαι, φεύξομαι.

Nota bene: werkwoordsvormen die niet in deze paragraaf genoemd zijn, maar duidelijk herkenbaar zijn (bijvoorbeeld ἐτέλεσα, ἐκελεύσθην, λέλειπται) worden in principe niet geannoteerd.

DEEL B SYNTAXIS

1 Congruentie

Het begrip *congruentie* / *congrueren met*

Congruëntieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm;
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde;
- bijstelling;
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden;
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden;
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord;
- bijvoeglijke bepaling;
- predicatieve bepaling.

2 Gebruik van het lidwoord

- het regelmatig ontbreken van het lidwoord bij een predicatieve bepaling en bij het naamwoordelijk deel van het gezegde;
- het zelfstandig gebruik van bijvoeglijke naamwoorden, participia, infinitivi (zonder aanvullingen) en voorzetselgroepen;
- het lidwoord bij eigennamen;
- het lidwoord bij αὐτός en πᾶς;
- de verbindingen ὁ μὲν ... ὁ δέ ... en οἱ μὲν ... οἱ δέ ...;
- het zelfstandig gebruik van ὁ δέ.

3 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject;
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling, inclusief de genitivus objectivus;
- als aanvulling bij werkwoorden;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- bijwoordelijke bepaling van vergelijking en tijd;
- in de genitivus absolutus-constructie.

Dativus:

- meewerkend voorwerp;
- als aanvulling bij werkwoorden;
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden;
- de bezitter bij het werkwoord εἶναι;
- bijwoordelijke bepaling van middel, wijze, maat en tijd, reden, plaats en oorzaak.

Accusativus:

- lijdend voorwerp / object;
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in a.c.i. en a.c.p.;
- bijwoordelijke bepaling van richting, tijdsduur, afstand en betrekking.

Vocativus:

- aanspreekvorm

4 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

5 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

6 Trappen van vergelijking

- het gebruik en de betekenis van de vergrotende trap inclusief de betekenissen 'tamelijk' en 'te';
- het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen '-ste' en 'zeer';
- het gebruik van ὡς en ὅτι + overtreffende trap: 'zo ... mogelijk'.

7 Voornaamwoorden

- bijvoeglijk en zelfstandig gebruik;
- het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin;
- De relatieve aansluiting en attractie worden niet bekend verondersteld.

8 Werkwoorden

- de begrippen *overgankelijk/transitief* en *onovergankelijk/intransitief*;
- de begrippen *directe* en *indirecte rede*.

Het gebruik en de betekenis van de genera activum, medium en passivum:

Gebruik mediumvorm:

- belanguitdrukkend medium (indirect reflexief medium);
- direct reflexief medium;
- intransitief medium;
- passief gebruikt medium.

Gebruik passivumvorm (in aoristus- en futurumstam):

- passief gebruik;
- intransitief passivum.

Het begrip *medium tantum*.

Gebruik van de tijden en aspect:

Het gebruik van de bij de vormleer genoemde tijden, inclusief het praesens historicum.

De volgende aspectswaarden:

- praesens en imperfectum (kernbetekenis: niet-afgesloten):
 - beschrijving van voortdurend/poging/gewoonte / herhaalde handeling;
 - beschrijving van achtergrondgebeurtenis in verhaal
- aoristus (kernbetekenis: afgesloten):
 - aanduiding van handeling gezien in zijn totaliteit (constaterend)/nadruk op begin- of eindpunt van de handeling;
 - aanduiding van gebeurtenissen die het verhaal voortstuwen;
 - perfectum en plusquamperfectum: een toestand als resultaat van de handeling in heden, resp. verleden.

Het gebruik en de betekenis van:

Indicativus:

- realis;

- irrealis (in de hoofdzin met ἄν, in de conditionele bijzin zonder ἄν).

Coniunctivus:

- in hoofdzinnen: aansporing, twijfel, verbod;
- in bijzinnen met ἄν: plausible gebeurtenis in de toekomst (coniunctivus futuralis), herhaalbare/algemene handeling (coniunctivus generalis/iterativus);
- doelaangevend;
- na werkwoorden van vrezén.

Optativus:

- in hoofdzinnen met ἄν: mogelijkheid (vaak in combinatie met een optativus in de bijzin zonder ἄν), bescheiden geformuleerde mening, vriendelijk bevel/verzoek;
- in hoofdzinnen zonder ἄν (al dan niet ingeleid door εἴθε/εἰ γάρ): wens;
- in conditionele bijzinnen zonder ἄν: mogelijkheid;
- in bijzinnen (na historische tijd of praesens historicum in de hoofdzin):
 - in de indirecte rede;
 - in conditionele en temporele bijzinnen verwijzend naar een herhaalde handeling in het verleden;
 - in doelaangevende bijzinnen en na werkwoorden van vrezén;
 - in niet-conditionele bijzinnen met ἄν: mogelijkheid, bescheiden mening.

Imperativus:

- bevel/verzoek

Infinitivus:

- de begrippen *gelijktijdig(heid)*, *voortijdig(heid)* en *natijdig(heid)*;
- in a.c.i. en n.c.i.;
- na πρίν en ὥστε;
- als aanvulling op werkwoorden (inclusief ἔχω) en bijvoeglijke naamwoorden;
- subjects- en objectsaccusativus;
- gesubstantiveerde infinitivus.

Participium:

- de begrippen *gelijktijdig(heid)*, *voortijdig(heid)* en *natijdig(heid)*;
- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruik;
- het participium van het futurum met doel aangevende betekenis;
- in een genitivus absolutus met uitgedrukt onderwerp;
- de participiumpartikels ἄτε, ὡς en καί(περ);
- als aanvulling op τυγχάνω en λανθάνω en bij παύομαι en ἄρχομαι;
- in a.c.p. en n.c.p. bij werkwoorden die een gevoel, waarneming of weten (bijvoorbeeld οἶδα) aanduiden.

9 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief vraagpartikels.

9 REGELS EN BEGRIPPEN METRIEK

Metrum

De leerling wordt geacht een dactylische hexameter te kunnen scanderen. De volgende begrippen worden bekend verondersteld: dactylus, spondee, hexameter, elisie. De begrippen *cesuur* en *synizese* worden niet bekend verondersteld.

Verband tussen metrum en inhoud

De aanwezigheid van veel spondeeën in een versregel kan plechtstatigheid, somberheid of traagheid uitdrukken.

ψυχὴν κικλήσκων Πατροκλῆος δειλοῖο.

terwijl hij (*Achilles*) de schim van de ongelukkige Patroclus aanriep.
Homerus, *Ilias* 23.221

De aanwezigheid van veel dactyli kan opwinding, luchtigheid of snelheid uitdrukken.

Αὐτίς ἔπειτα πέδονδε κυλίνδετο λάας ἀναιδής.

Daarna rolde de onbeschaamde steen weer naar de vlakke.
Homerus, *Odyssee* 11.598

10 KLANK-, WOORD- EN ZINFIGUREN

Alliteratie De gelijkheid van beginmedeklinkers bij twee of meer woorden die dicht bij elkaar staan.

Leentje leerde Lotje lopen langs de lange Lindenlaan

Καὶ σὺ τοὶ παίδων πατήρ
πέφυκας.

Ook jij bent toch een vader van kinderen.
Euripides, *Medea* 344-345

Anafora De herhaling van een tekstelement aan het begin van opeenvolgende (delen van) zinnen of versregels.

dag stoel naast de tafel
dag brood op de tafel
dag visserke-vis met de pijp
P. van Ostaijen, *Marc groet 's morgens de dingen*

ἐκεῖνος εἶναί φησι Διόνυσον θεόν,
ἐκεῖνος ἐν μηρῷ ποτ' ἐρράφθαι Διός.

Hij beweert dat Dionysus een god is, **hij** (beweert) dat Dionysus ooit ingenaaid is geweest in de dij van Zeus.
Euripides, *Bacchae* 243-244

NB De betreffende tekstelementen hoeven niet per se in dezelfde vorm te staan. Zie bijvoorbeeld:

Πικρούς δ' ἐγὼ σφιν καὶ λυγρούς θήσω γάμους,
πικρὸν δὲ κῆδος καὶ φυγὰς ἐμὰς χθονός.

Bitter en gruwelijk zal ik voor hen de bruiloft maken, **bitter** hun familieband en mijn verbanning uit dit land.
Euripides, *Medea* 399-400

Antithese Het dicht bij elkaar geplaatst staan van inhoudelijk tegengestelde begrippen.

Die twee zijn als **water en vuur**.

Ἴὼ στέγαι
φίλων ἐρήμοι, τῶν δ' ἀπολλύντων πλέαι.

Ach huis, van vrienden **verstoken**, maar **vol** van moordenaars.
Sophocles, *Electra* 1404-1405

Asyndeton De opeenvolging van twee of meer tekstelementen zonder verbindingswoord.

Dan zou ik mijn boek vertalen in het Maleis, Javaans, Soendaas, Alfoers,
Boeginees, Battaks.
Multatuli, *Max Havelaar*

Παύσομαι κατηγορῶν. Ἀκηκόατε, ἐοράκατε, πεπόνθατε, ἔχετε· δικάζετε.

Ik zal een eind maken aan mijn aanklacht. [want] U hebt gehoord, [en] gezien,
[en] geleden; [en] u hebt hem hier: [dus] spreek nu recht.
Lysias 12.100

Μέλλοντα ταῦτα· τῶν προκειμένων τι χρὴ
πράσσειν.

Dat is de toekomst; [maar] wat betreft het heden moeten we handelen.
Sophocles, *Antigone* 1334-1335

Chiasme De kruisgewijze plaatsing van grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen.

Op het centraal examen moeten de vier tekstelementen die het chiasme
vormen als volgt worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (b) ... (a).

laat mij **je gezicht** (a) zien, laat mij **je stem** (b) horen,
want zoet is **je stem** (b) en **je gezicht** (a) is bekoorlijk.
Bijbel, *Hooglied* 2:14b

βαρεῖαν (a) **ἐχθροῖς** (b) καὶ **φίλοισιν** (b) **εὐμενῇ** (a)

geducht (a) **voor vijanden** (b) en **vrienden** (b) **welgezind** (a)
Euripides, *Medea* 809

Dichterlijk meervoud (alleen bij poëzie)

Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een
enkelvoud begrepen moet worden.

ὣς ἔφατ' , ἐν **στήθεσσι** καθαπτόμενος φίλον ἦτορ:

Zo sprak hij, terwijl hij zijn hart in zijn **borst** tot de orde riep.
Homerus, *Odyssee* 20.22

Hypallage Een bijvoeglijk naamwoord congrueert met een ander zelfstandig naamwoord
dan waarbij het qua betekenis past.

Midwinterdag.—De geur van oude jassen,
de gang met **kalken** licht om in te dwalen.
Ida Gerhardt, *Tussenuur*

νεῖκος ἀνδρῶν **ξύναιμον**

een **verwante** ruzie van mannen
(= een ruzie tussen verwante mannen)

Hyperbaton Tussen woorden die een woordgroep vormen, staan een of meer woorden die geen deel uitmaken van deze woordgroep.

οὐκ, ἀλλὰ **Πενθέως** ἢ τάλαιν' ἔχω **κᾶρα**.

Nee, maar ik, ongelukkige, heb **het hoofd** vast **van Pentheus**.
Euripides, *Bacchae* 1284

In woordgroepen als **ὄν** κατὰ **θυμόν** (in zijn hart, *Homerus*, *Odyssee 1.4*) en **κνημίδας** ἐπισφυρίοις **ἀραρυίας** (aan enkelbanden bevestigde scheenplaten, *Homerus*, *Ilias 18.459*) vormen de vetgedrukte woorden geen hyperbaton. De woorden κατὰ en ἐπισφυρίοις maken namelijk deel uit van de woordgroepen.

Litotes De ontkenning van een begrip om het tegendeel te benadrukken.

Dat is niet helemaal het juiste antwoord.
(De docent bedoelt dat het antwoord helemaal onjuist is.)

ποιέων τε ταῦτα ἔπαινον εἶχε **οὐκ ὀλίγον** πρὸς τῶν πολιητέων.

door dit te doen verwierf hij **niet weinig** (= heel veel) lof van zijn medeburgers.
Herodotus, *Historiae* 1.96

Parallellisme De onderdelen van twee of meer grammaticaal en/of inhoudelijk gelijkwaardige tekstelementen staan in dezelfde volgorde.

Op het centraal examen dienen de tekstelementen die het parallellisme vormen als volgt te worden genoteerd: ... (a) ... (b) ... (a) ... (b).

Daar (a) gaat ze (b), en zoveel schoonheid (c) heb ik nooit verdiend (d). /
Daar (a) staat ze (b), en zoveel gratie (c) heb ik nooit gezien (d).
Clouseau, *Daar gaat ze*

πραότητα (a) μὲν πορίζων (b), ἀγριότητα (a) δ' ἐξορίζων (b)· φιλόδωρος (a) εὐμενείας (b), ἄδωρος (a) δυσμενείας (b).

hij **levert (a) vriendelijkheid (b), en verdrijft (a) grofheid (b);** hij is **vrijgevig (a) met vrolijkheid (b), gierig (a) met ruzie (b).**
Plato, *Symposium* 197d

Pleonasme Aan een begrip is een kwalificatie toegekend die al in het begrip zelf besloten ligt.

een potentiële kans

καὶ μὲν που κείνον περιναίεται ἀμφὶς ἑόντες
τείρουσι.

en de omwonenden, die om hem heen wonen, denk ik,
kwellen hem.
Homerus, Ilias 24.488-489

Polysyndeton De opeenvolging van twee of meer tekstelementen binnen een zin die telkens door een nevenschikkend voegwoord aan elkaar verbonden zijn.

Die zorgt **en** waakt **en** slaaft **en** ploegt **en** zwoegt **en** zweet
Joost van den Vondel, *Palamedes*

θεάσομαι δὲ σὺν πατρὸς μολῶν ποδὶ
πῶς νιν προσόψῃ, **καὶ** σὺ **καὶ** δέσποινα σή.

Ik kom met mijn vader naar je toe, en dan zal ik eens zien hoe je naar hem kijkt, **én** jij **én** je meesteres.
Euripides, *Hippolytus* 661-662

δώσει δὲ τι ἔν γε φέρεσθαι,
ἢ ἔτινα τριπόδων εὐχάλκων **ἢ** ἐλεβήτων,
ἢ ἐδύ' ἡμιόνους **ἢ** χρύσειον ἄλεισον.

Hij zal je iets geven om mee te nemen, een van de mooie bronzen drievoeten **of** kommen, **of** twee muilezels **of** een gouden drinkbeker.
Homerus, *Odyssee* 15.83-85

Tautologie Het nevenschikkend herhalen van een begrip in andere woorden.

gratis en **voor niks**

τὰς γὰρ ἐνθάδε
θυσίας **ἐπιστάμεσθα** καὶ **γινώσκομεν**.

want wij kennen de offers hier en zijn ervan op de hoogte.
Euripides, *Iphigenia bij de Tauriërs* 490-491

Tricolon Een opsomming die bestaat uit drie delen.

Αἶρεῖ γὰρ ἀνδρῶν ὄμματ', ἐξαιρεῖ πόλεις, πύμνησιν οἴκους·

Zij verovert de ogen van mannen, verwoest steden, steekt huizen in brand!

Euripides *Troades* 892-893, Hecuba over Helena

11 GEDACHTEFIGUREN

Afgebeelde Zie vergelijking.

Beeld Zie vergelijking.

Climax Een reeks van tenminste drie tekstelementen met een steeds sterker wordende inhoud.

Uren, dagen, maanden, jaren,
vliegen als een schaduw heen
Rhijnvis Feith, *Nieuwjaarslied*

καὶ κύσε χεῖρας,
δαινάς, ἀνδροφόνους, αἱ οἱ πολέας κτάνον υἱάς.

en hij kuste de handen, **de geduchte, mannenmoordende, die vele zonen van hem hadden gedood.**

Homerus, *Ilias* 24.478-479

Eufemisme De weergave van een negatief geladen begrip door een verzachtende aanduiding.

De dierenarts heeft onze hond laten **inslapen**.

Ἵμεῖς δὲ μητέρ' οὐκέτ' ὄμμασιν φίλοις
ὄψεσθ', ἐς ἄλλο σχῆμ' ἀποστάντες βίου.

Jullie zullen jullie moeder niet meer zien met jullie lieve ogen, **wanneer jullie zijn weggegaan naar een andere fase van het leven**.

Euripides, *Medea* 1038-1039

Hyperbool Overdrijving.

ὁ δ' ἦλθε ταῦτ' ὀδύων ἔχων μέλος
ἡμῖν ἐπ' ἀκτὰς, **μυρία** δ' ὀπισθόπους
φίλων ἄμ' ἔστειχ' ἡλικίων <θ'> ὀμήγουρις.

Hij kwam naar ons toe bij de kust, met hetzelfde verdrietige lied, terwijl een **eindeloze** stoet vrienden en leeftijdsgenoten hem volgde.

Euripides, *Hippolytus* 1178-90

Metafoor De vervanging van een begrip door een begrip dat daar een gelijkenis mee vertoont. Het verschil met de gedachtefiguur *vergelijking* is dat bij een metafoor alleen het beeld wordt genoemd (dus zonder 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.)

Hij woont in een **zwijnenstal**.

ἐς δὲ τὴν τύχην
πεσοῦσ' ὄσσην σὺ πῶς ἂν ἐκνεῦσαι δοκεῖς;

nu je in zo'n moeilijke situatie terechtgekomen bent,
hoe denk je eruit te kunnen **zwemmen** (= ontsnappen)?

Euripides, *Hippolytus* 469-470

Metonymia De vervanging van een begrip door een begrip dat daarmee te maken heeft.

- een abstract in plaats van een concreet begrip (**Abstractum pro concreto**)

Εὐφορβος, ὃς **ἡλικίην** ἐκέκαστο

Euphorbus, die uitblonk onder zijn **leeftijd**

(= leeftijdgenoten)

Homerus, *Ilias* 16.808

- de naam van een god(in) in plaats van een begrip uit zijn/haar invloedssfeer

σπλάγχχνα δ' ἄρ' ἀμπεύραντες ὑπείρεχον **Ἡφαίστοιο**.

na dan de ingewandstukken aan het spit geregen te hebben
hielden ze deze boven **Hephaestus** (= het vuur).

Homerus, *Ilias* 2.426

- het materiaal van een voorwerp in plaats van het voorwerp zelf

μή τις (...)

χαλκὸν ἐνὶ στήθεσσι βαλὼν ἐκ θυμὸν ἔλοιτο.

om te voorkomen dat iemand hem het leven zou benemen door **brons** (= een speer/zwaard) in zijn borst te steken.
Homerus, *Ilias* 5.316-317

- een deel in plaats van het geheel (**pars pro toto**)

ἅπασα δὲ
στέγη πυκνοῖσιν ἐκτύπει δραμήμασιν.

en heel
het **dak** (= huis) dreunde van het drukke lopen.
Euripides, *Medea* 1179-1180

Paradox Een schijnbare tegenstrijdigheid.

Schrijven is schrappen.

Τεθνᾶσι κού τεθνᾶσι.

Ze zijn dood en ze zijn niet dood.
Euripides, *Helena* 138

Deze opmerking betreft de tweeling Castor en Pollux, die na hun dood als sterrenbeeld aan de hemel zijn geplaatst.

Personificatie Een vorm van beeldspraak waarbij levenloze dingen, voorwerpen of abstracties als levende wezens worden voorgesteld of eigenschappen daarvan toebedeeld krijgen.

Het licht begint te wandelen door het huis
en raakt de dingen aan.
Ida Gerhardt, *Zondagmorgen*

μῆλα, τὰ δὴ κατέκειτ' ἔσφαγμένα **νηλεῖ** χαλκῶ

kleinvee, dat neerlag afgeslacht door het **meedogenloze** brons
Homerus, *Odyssee* 11.45

Punt van overeenkomst

Zie Vergelijking.

Retorische vraag

Een vraag waarbij het niet de bedoeling is van de vragensteller dat er een antwoord gegeven wordt.

Waarom snapt niemand dat ik soms retorische vragen stel?
Bill Gates

Κακῶς πέπρακται πανταχῆ· **τίς ἀντερεῖ;**

Het staat er in alle opzichten slecht voor; **wie zal dit tegenspreken?**
Euripides, *Medea* 364

Γνώμη/Sententia

Een algemeen geldende uitspraak.

Van het concert des levens heeft niemand een program.

Κάν βροτοῖς
αἱ δεύτεραί πως φροντίδες σοφώτεραι.

En bij mensen
is de tweede gedachte vaak de verstandigste.
Euripides, *Hippolytus* 435-436

Tertium comparationis

Zie vergelijking.

Vergelijking Een begrip wordt vergeleken met een ander begrip (met gebruik van 'als', 'zoals', 'gelijk aan', etc.)

De vergelijking bestaat uit drie elementen:

1. **afgebeelde**: het begrip dat met iets anders vergeleken wordt;
2. **beeld**: het begrip waarmee het afgebeelde vergeleken wordt;
3. **tertium comparationis / punt van overeenkomst**: het aspect waarin afgebeelde en beeld overeenkomen .

De jongen werd zo rood als een kreeft.

afgebeelde: de jongen
beeld: de kreeft

tertium comparationis / punt van overeenkomst: de roodheid

Ἵς τὸν μὲν λίπε θυμός, ἐπ' αὐτῷ δ' ἔργον ἐτύχθη
ἀργαλέον Τρώων καὶ Ἀχαιῶν· οἳ δὲ λύκοι ὦς
ἀλλήλοις ἐπόρουσαν.

De levensgeesten verlieten hem, en bij zijn lijk ontstond een
gruwelijke strijd van Trojanen en Grieken; zij stormden als wolven
op elkaar af.
Homerus, *Ilias* 4.470-472

afgebeelde: Trojanen en Grieken
beeld: wolven

tertium comparationis / punt van overeenkomst: het (vol agressie) op elkaar afstormen

Aanvullingen voor Herodotus:

Epanalepsis Het verdergaan met het hoofdverhaal na een digressie door (al dan niet woordelijke) herhaling van (een deel van) het voorafgaande.

(...), ἐς ὃ διεξελθόντες ταύτην ἐς τὴν ἔρημον ἀπίκοντο.
Ἴη δ' ἔρημος αὕτη... (*digressie*)
Ἐπεὶ ὦν ὁ Δαρεῖος ἦλθε ἐς τὴν ἔρημον, (...)

(...), totdat ze, na verdergetrokken te zijn, in die woestijn aankwamen.
Die woestijn ... (*digressie*)
Toen Darius dus **in de woestijn gekomen was**, (...)

Herodotus, *Historiën* 4.123-124

Kop-staartconstructie

Aan het begin van een zin (kop) wordt een werkwoord uit het einde van de vorige zin (staart) herhaald als participium.

Οὗτος δὴ ὢν ὁ Κανθαύλης ἠράσθη τῆς ἑωυτοῦ γυναικός, ἐρασθεὶς δὲ ἐνόμιζέ οἱ εἶναι γυναῖκα πολλὸν πασέων καλλίστην.

Die Candaules dus, die **werd** nu **verliefd** op zijn eigen vrouw, en doordat hij **verliefd geworden** was, vond hij dat zijn vrouw met afstand het mooist van allemaal was.

Herodotus, *Historiën* 1.8

Aanvullingen voor Homerus:

Dichterlijk meervoud

Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een enkelvoud begrepen moet worden.

ὣς ἔφατ', ἐν στήθεσσι καθαπτόμενος φίλον ἦτορ:

Zo sprak hij, terwijl hij zijn hart in zijn **borst** tot de orde riep.

Homerus, *Odyssee* 20.22

Enjambement

Het doorlopen van een zin of zinsdeel voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de zin of het zinsdeel op de volgende regel staan.

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη.

Bezing me, Muze, de listige man, **die zeer veel
zwierf.**

Homerus, *Odyssee* 1.1-2

Homerische vergelijking

Een vergelijking waarbij het beeld uitvoerig wordt uitgewerkt.

Ὡς δ' ὅτ' ἐπὶ προβόλῳ ἀλιεύς περιμήκει ῥάβδῳ
ἰχθύσι τοῖς ὀλίγοισι δόλον κατὰ εἶδατα βάλλων
ἔς πόντον προΐησι βοὸς κέρας ἀγραύλοιο
ἀσπαίροντα δ' ἔπειτα λαβῶν ἔρριψε θύραζε,
ὣς οἳ γ' ἀσπαίροντες ἀείροντο προτὶ πέτρας.

Zoals wanneer een visser op een uitstekende rots met zijn lange hengel voor de kleine vissen voedsel als lokaas uitgooit en zijn hoornen dobber in zee gooit en vervolgens, wanneer hij beetheeft, deze spartelend uit het water ophaalt, zó werden zij spartelend opgehaald naar de rotsen.

Homerus, *Odyssee* 12.251-255

Bij de interpretatie van een vergelijking kan men onderscheid maken tussen de primaire functie (illustratie van een deel van het verhaal) en verschillende secundaire functies, zoals het vooruit- of terugverwijzen, het opwekken van emoties en de mogelijkheid om een passage in een breder perspectief te plaatsen.

Patronymicum

Persoonsaanduiding die is afgeleid van de naam van de (groot)vader.

Ἀτρείδης, zoon van Atreus (*Agamemnon*)
Homerus, *Ilias* 1.7

Aanvullingen voor de tragedie:

Dichterlijk meervoud

Het gebruik van een meervoud van een zelfstandig naamwoord waar een enkelvoud begrepen moet worden.

ἀναίνεται δὲ **λέκτρα** κού ψαύει **γάμων**,

Hij wijst **het bed** af en raakt **het huwelijk** niet aan.
Euripides, *Hippolytus* 14

Enjambement

Het doorlopen van een syntactische eenheid voorbij het einde van een versregel, waarbij niet meer dan twee woorden van de syntactische eenheid op de volgende regel staan.

Ὡς δὲ πέτρος ἢ **θαλάσσιος**
κλύδων ἀκούει νουθετουμένη φίλων.

Als een rots of een golf van de zee luistert ze naar haar vrienden, terwijl ze wordt terechtgewezen.
Euripides, *Medea* 28-29

Patronymicum

Persoonsaanduiding die is afgeleid van de naam van de (groot)vader.

ἡ γὰρ πανώλης **Τυνδαρίς**, μήτηρ ἐμή,
ἐξέβαλέ μ' οἴκων

want de heel verderfelijke **dochter van Tyndareüs** (*Clytaemestra*), mijn moeder,
heeft me uit huis gegooid
Euripides, *Electra* 60-61

Stichomythie

Een dialoog waarin men om de beurt één regel spreekt.

Dionysus en Pentheus:

ΔΙ. Εἴφ' ὃ τι παθεῖν δεῖ: τί με τὸ δεινὸν ἐργάσῃ;
ΠΕ. Πρῶτον μὲν ἀβρὸν βόστρυχον τεμῶ σέθεν.
ΔΙ. Ἱερὸς ὁ πλόκαμος· τῷ θεῷ δ' αὐτὸν τρέφω.
ΠΕ. Ἔπειτα θύρσον τόνδε παράδος ἐκ χεροῖν.
ΔΙ. Αὐτός μ' ἀφαιροῦ· τόνδε Διονύσου φορῶ.
ΠΕ. Εἰρκταῖσί τ' ἔνδον σῶμα σὸν φυλάξομεν.
ΔΙ. Λύσει μ' ὁ δαίμων αὐτός, ὅταν ἐγὼ θέλω.

ΔΙ. Vertel wat ik moet ondergaan: wat voor ergs ga je me aandoen?
ΠΕ. Eerst zal ik die fijne lokken van je afsnijden.
ΔΙ. Mijn haar is heilig; ik laat het groeien voor de god.
ΠΕ. Daarna moet je die thyrsusstaf uit handen geven.
ΔΙ. Pak hem zelf van mij af; het is Dionysus' staf die ik draag.
ΠΕ. En we zullen je bewaken achter de tralies.

DI. De god zelf zal mij bevrijden, wanneer ik dat wil.
Euripides, *Bacchae* 492-498

12 NARRATIEVE MIDDELEN

Alwetende verteller

Een vertellende instantie die complete kennis heeft van alle gebeurtenissen, achtergronden en het verloop van het verhaal.

Apostrofe

Iemand spreekt een ding of begrip aan, of een personage dat niet bij hem of haar aanwezig is.

De alwetende verteller vertelt:

Ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βίοτοιο τελευτή.

Toen verscheen voor jou, Patroclus, het einde van je leven.
Homerus, *Ilias* 16.787

Dramatische ironie

Een of meer personages hebben minder kennis van de situatie dan de lezer/toehoorder.

Ἄνθ' ὧν ἐγὼ τάδ', ὡσπερὶ τοῦμοῦ πατρός,
ὑπερμαχοῦμαι, κάπῃ πάντ' ἀφίξομαι
ζητῶν τὸν αὐτόχειρα τοῦ φόνου λαβεῖν.

Daarom zal ik, alsof het om mijn eigen vader ging,
de strijd aangaan, en zal ik alles in het werk stellen
om te proberen de moordenaar te pakken te krijgen.
Sophocles, *Oedipus Tyrannus* 264-266

(Oedipus zegt dit terwijl hij nog niet weet dat het inderdaad om zijn eigen vader gaat en dat hij, Oedipus, zelf de moordenaar is.)

Prospectie (flashforward)

De verteller of een personage verwijst naar latere gebeurtenissen.

χρῆν γὰρ **Κανδαύλη γενέσθαι κακῶς.**

want het was voorbeschikt **dat het slecht zou aflopen met Candaules.**
Herodotus, *Historiën* 1.8

Retrospectie (flashback)

De verteller of een personage verwijst naar eerdere gebeurtenissen.

Οὐ μὲν δὴ τότε μείζον ἔπι κακὸν ἢ ὅτε **Κύκλωψ
εἶλει ἐνὶ σπηῖ γλαφυρῶ κρατερῆφι βίηφιν.**

Dit is geen grotere ramp dan **toen de Cycloop ons
met brutoot geweld opsloot in zijn gewelfde grot.**
Homerus, *Odyssee* 12.209-210

Ringcompositie

Afbakening van een tekstsegment door aan het einde een tekstelement uit het begin (al dan niet letterlijk) te herhalen.

Ἄνδρα **μοι ἔγγεπε, Μοῦσα,**

(...)
θεά, θύγατερ Διός, ξίπη και ἡμῖν.

Muze, bezing me de man,
(...)
godin, dochter van Zeus, vertel het ook aan ons.
Homerus, *Odyssee* 1.1 en 1.10

Vertelperspectief

Het perspectief van waaruit de lezers de gebeurtenissen van het verhaal zien; dit perspectief kan bij de verteller of bij een van de personages liggen.

Verteltempo

De verhouding tussen verteltijd (de tijd die gebruikt wordt om het verhaal te vertellen) en vertelde tijd (de tijdsduur van de vertelde gebeurtenissen).

Versnelling: de verteltijd is korter dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een samenvatting van gebeurtenissen wordt gegeven of wanneer er een sprong in de tijd wordt gemaakt.

Vertraging: de verteltijd is langer dan de vertelde tijd. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer in een vertelling een beschrijving wordt gegeven van een persoon of voorwerp.

Aanvullingen voor Homerus:

Epitheton ornans

Een herhaaldelijk gebruikte bijvoeglijke bepaling (vaak, maar niet altijd gevormd door een enkel bijvoeglijk naamwoord) die een vaste eigenschap weergeeft van persoon of zaak (bijvoorbeeld een stad of een land), ongeacht de relevantie in de tekst.

Zie ook hieronder bij *formule*.

Τὸν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα **ποδάρκης δῖος** Ἀχιλλεύς.

Hem antwoordde daarna de **snelvoetige edele** Achilles.
Homerus, *Ilias* 1.121

Formule

Een herhaaldelijk gebruikte vaste formulering.

ὄν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς.

Hem antwoordde daarna de snelvoetige edele Achilles.
Homerus, *Ilias* 1.121

Τὸν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων.

Hem antwoordde daarna de heerser der mannen Agamemnon.
Homerus, *Ilias* 1.172

Τὸν δὲ ἰδὼν ἐνόησε ποδάρκης δῖος Ἀχιλλεύς.

De snelvoetige edele Achilles kreeg hem in het oog en merkte hem op.
Homerus, *Ilias* 11.599

Ἦς ἔφατ', οὐδ' ἀπίθησεν ἄναξ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων.

Zo sprak hij, en de heerser der mannen Agamemnon gehoorzaamde.

Homerus, *Ilias* 2.441

De formule Τὸν/τὴν δ' ἡμείβετ' ἔπειτα, 'hem/haar antwoordde daarna' (zie voorbeelden 1 en 2), komt ruim zeventig keer voor bij Homerus. Het onderwerp van ἡμείβετ' bestaat meestal uit een eigennaam met één (bijvoorbeeld ἄναξ ἀνδρῶν) of twee (bijvoorbeeld ποδάρκης en δῖος) epitheta ornantia.

De combinatie eigennaam + epitheton ornans is ook een formule, die op zijn beurt weer met andere formules verbonden kan worden (zie voorbeelden 3 en 4).

Typische scène

Een groep (bijna) woordelijk herhaalde verzen waarmee een telkens terugkerende activiteit wordt beschreven (bijvoorbeeld aankomst, badscène, offer).

Αὐτὰρ ἐπεὶ λοῦσέν τε καὶ ἔχρισεν λίπ' ἐλαίῳ
ἀμφὶ δέ με χλαῖναν καλὴν βάλεν ἠδὲ χιτῶνα,
εἶσε δέ μ' εἰσαγαοῦσα ἐπὶ θρόνου ἀργυροῦλου,
καλοῦ δαιδαλέου - ὑπὸ δὲ θρήνυς ποσὶν ἦεν.

Maar nadat zij (Cirke) me (Odysseus) gewassen had en ingesmeerd met olijfolie, legde ze een mooie mantel en kleeft om mij heen, en liet ze me, na me binnengeleid te hebben, plaats nemen op een zetel met zilverbeslag, een mooie, kunstig bewerkte - en eronder was een bankje voor de voeten.

Homerus, *Odyssee* 10.364-367

Een held bewapent zich: Homerus, Ilias 3.328 vv. / 16.130 vv. / 19.367 vv.

Een maaltijdscène: Homerus, Ilias 1.458 vv. / 2.421 vv. / Odyssee 12.359 vv.

13 ARGUMENTATIEVE MIDDELEN

A-fortiori-redenering

Een redenering die stelt dat, wanneer in een bepaalde situatie iets geldt, het vanzelfsprekend is dat dit in een andere situatie met des te meer reden geldt.

Als een volwassene deze steen niet kan optillen, kan een kind dat al helemaal niet.

Herodotus vertelt dat de vrouw van Candaules het heel erg vond dat haar man haar naakt aan zijn dienaar had laten zien. Hij voegt daaraan toe:

παρὰ γὰρ τοῖσι Λυδοῖσι, σχεδὸν δὲ καὶ παρὰ τοῖσι ἄλλοισι βαρβάροισι, **καὶ ἄνδρα** ὀφθῆναι γυμνὸν ἐς αἰσχύνην μεγάλην φέρει.

Want bij de Lydiërs, zoals bij vrijwel alle niet-Grieken, wordt het **zelfs** als schandelijk beschouwd wanneer **een man** naakt gezien wordt.

Herodotus, *Historiae* 1.10

Analogie-redenering

Het verdedigen van een bewering/stelling door een vergelijkbare situatie aan te halen.

ῥέει γὰρ ἐκ Λιβύης ὁ Νεῖλος καὶ μέσσην τάμνων Λιβύην, καὶ ὡς ἐγὼ συμβάλλομαι τοῖσι ἐμφανέσι τὰ μὴ γινωσκόμενα τεκμαιρόμενος, τῷ Ἰστροῦ ἐκ τῶν ἴσων μέτρων ὀρμάται. Ἰστρος τε γὰρ ποταμὸς ἀρξάμενος ἐκ Κελτῶν καὶ Πυρρήνης πόλιος ῥέει μέσσην σχίζων τὴν Εὐρώπην.

De Nijl stroomt vanuit Libië dwars door Libië heen, en loopt, zoals ik concludeer door op basis van wat er bekend is bewijzen te vinden voor wat er onbekend is,

over een even lange afstand als de Donau. Want de Donau begint bij de Kelten en de stad Pyrene en stroomt dwars door Europa heen.
Herodotus, *Historiën* 2.33

Autoriteitsargument

De verwijzing naar een uitspraak van een belangrijk persoon om een eigen bewering kracht bij te zetten.

Als de Grieken worden aangevallen door de Perzen zoeken ze hulp van de Syracusanen, maar de Atheners willen het bevel over de Griekse vloot niet afstaan:

Μάτην γὰρ ἂν ὤδε πάραλον Ἑλλήνων στρατὸν πλείστον εἶημεν ἐκτημένοι, εἰ Συρηκοσίοισι ἐόντες Ἀθηναῖοι συγχωρήσομεν τῆς ἡγεμονίης, ἀρχαιότατον μὲν ἔθνος παρεχόμενοι, μοῦνοι δὲ ἐόντες οὐ μετανάσται Ἑλλήνων· τῶν καὶ Ὅμηρος ὁ ἐποιοῦς ἄνδρα ἄριστον ἔφησε ἐς Ἴλιον ἀπικέσθαι τάξαι τε καὶ διακοσμήσαι στρατόν.

Zo zouden we namelijk voor niets de grootste zeemacht van de Grieken bezitten, als ten behoeve van de Syracusanen wij, nota bene Atheners, afstand zullen doen van het opperbevel, terwijl we het oudste volk in Griekenland vormen, en als enigen van de Grieken geen immigranten zijn; en ook Homerus, de dichter van epen, zei dat van alle Grieken die in Troje waren aangekomen, de beste in het opstellen en indelen van het leger een Athener was.
Herodotus 7.161

Fictieve uitspraak

Het zelf onder woorden brengen van een mogelijke reactie of tegenwerping om daar op voorhand op in te kunnen gaan.

ἴσως γὰρ ἂν λεγόντων ἡμῶν ὅτι "Οὐκ ὀρθῶς λέγετε, ὦ ἄνθρωποι, ἀλλὰ ψεύδεσθε", ἔροιντ' ἂν ἡμᾶς· " Ὁ Πρωταγόρα τε καὶ Σώκρατες, (...) εἶπατον ἡμῖν."

want als wij zouden zeggen: "Jullie hebben geen gelijk, mensen, maar jullie vergissen je", dan zouden zij misschien zeggen: "Protagoras en Socrates, (...) zeg ons dat eens."

Plato, *Protagoras* 353a

Syllogisme

Een redenering waarbij een conclusie getrokken wordt uit twee premissen (stellingen): een algemene (premissa maior) en een specifieke (premissa minor).

premissa maior	Alle mensen zijn sterfelijk.
premissa minor	Socrates is een mens.
conclusie	Socrates is sterfelijk.

14 THEMA EN TEKSTEN FASE VAN BEPROEVEN 2025-2026

In paragraaf 5.1 en verder staat onderstaande structuur ingevuld voor het thema bij Griekse Taal en Cultuur in de fase van beproeven in 2025-2026.

5.1 Thema

Het thema en een korte toelichting op het thema.

5.2 Primaire bronnen

De primaire bronnen die leerlingen in de brontaal en in vertaling bestuderen.

5.3 Secundaire bronnen

De secundaire bronnen die leerlingen bestuderen.

5.4 Context bij het thema

Informatie die nodig is voor het contextualiseren en actualiseren van standpunten over het thema in de teksten opgegeven in 5.2. Deze paragraaf bevat de bekend veronderstelde...

- cultuurhistorische concepten;
- personen, plaatsen en gebeurtenissen;
- standpunten uit de oudheid over het thema.

5.5 Context- en auteursinformatie

Bekend veronderstelde informatie over de auteur(s) en werken. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten die genoemd staan in 5.2.

5.6 Genrekenmerken

Bekend veronderstelde informatie over het genre. Dit is informatie die nodig is voor tekstbegrip (tekstbasis en tekstinterpretatie) van de teksten opgegeven in 5.2.

5.7 Receptiebronnen bij thema en tekst

Receptiebronnen die de primaire bronnen binnen het thema recipiëren. Er wordt op het centraal examen van uitgegaan dat leerlingen deze bronnen herkennen en kunnen formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt.

5.8 Actualisatiebronnen bij het thema

Voorbeelden van actualisatiebronnen waarin moderne(re) standpunten over het thema naar voren komen.

15 THEMA

In de fase van beproeven is het thema voor Griekse Taal en Cultuur 'Wat mag je overtuiging je kosten?' Het kan maar zo gebeuren dat je persoonlijke overtuigingen je in conflict brengen met de wetten, normen of waarden van de gemeenschap waarvan je deel uitmaakt. Wat doe je dan? Zoek je een compromis of houd je vast aan je overtuigingen, ongeacht de consequenties? In het pensum maak je kennis met personages uit de Griekse literatuur die voor dat laatste kozen. De eerste is Socrates, die aan het eind van zijn leven als filosoof en dwarsdenker voor de Atheense raad gedaagd en ter dood veroordeeld wordt en weigert om zich aan dat lot te onttrekken, ondanks bezwaren van zijn vrienden. Ter vergelijking bestudeer je een tekst over Antigone, de Thebaanse prinses die het gebod van de machthebber heeft overtreden en dat met de dood moet bekopen.

Deze verhalen spelen zich af tegen de achtergrond van de Atheense polis, waarvan de wetten ('nomoi') ontworpen zijn en gehandhaafd worden om een ordelijk staatsbestel te garanderen. Een tweede punt van vergelijking is de heroïsche gedragscode van de Homerische helden, in het bijzonder die van Achilles. Ten slotte blijken Socrates en Antigone ook van vandaag de dag mensen te kunnen inspireren om na te denken over het belang van de gemeenschap en de overtuigingen van het individu. Ze komen niet allemaal tot dezelfde conclusie.

16 PRIMAIRE BRONNEN

In het Grieks

Tekst	Aantal OCT	Inhoud en relatie tot thema
Apologie 28a2-d4	1	Na het weerleggen van de formele aanklacht tegen hem richt Socrates zich op wat volgens hem de werkelijke kwestie is die onder de aanklacht verscholen ligt: de Atheners verwijten Socrates zijn manier van leven. Daarbij vergelijkt hij zich met Achilles in de <i>Ilias</i> , die ook geen concessies deed over zijn levenswijze.
Krito 45a6-46c6	2	Socrates reageert op Crito's verwijt dat hij alleen aan zichzelf denkt: een integer iemand moet bij zijn principes blijven, ook al hangt hem de doodstraf boven het hoofd.

De te gebruiken editie is:

E.A. Duke et al.: *Platonis Opera. Tomus I.* Oxford 1995.

In vertaling

Tekst	Aantal OCT	Inhoud en relatie tot thema
Homeros, <i>Ilias</i> 9.355-426	ca. 2	Achilleus weegt zijn overtuiging dat hij in Troje κλέος moet behalen en moet sterven af tegen de wetenschap dat hij ook thuis een weliswaar eerloos leven kan gaan leiden. Deze passage ligt aan de basis van Sofokles' verbeelding van Antigone's optreden en aan die van Plato's verbeelding van Socrates' optreden.
Sofokles, <i>Antigone</i> 441-525	ca. 3	Antigone komt in conflict met de νόμοι van de stad zoals gedecreteerd door Kreon; zij verdedigt haar overtuiging met een beroep op de 'ongeschreven wetten' van de goden en ondervindt van haar stellingname de ultieme consequentie. De passage is een verbeelding van de manier waarop twee vaste overtuigingen met elkaar in een (tragisch) conflict kunnen zijn.
Plato, <i>Phaidon</i> 116b5-118a17	ca. 3	Socrates stelt in zijn laatste levensuren zijn vrienden gerust: zijn sterven betekent weliswaar het eind van zijn lichamelijke bestaan, maar niet van het bestaan van zijn onsterfelijke ziel. De passage toont onder meer de impact die de gevolgen van Socrates' vasthouden aan zijn overtuigingen heeft op zijn naasten.

17 SECUNDAIRE BRONNEN

Tekst	Lengte	Relatie tot thema
A. van Hoof, <i>Athene: het leven van de eerste democratie</i> (Amsterdam: Ambo 2011) blz. 217-227 + 247-249	12 blz.	Een (kritische) bespreking van verschillende perspectieven op Socrates' veroordeling, inclusief de invloedrijke visie van I.F. Stone.
Vincent Hunink in de VK van 25-01-2025 (klik)	1 blz.	Een negatieve beoordeling van Antigone's houding (naar aanleiding van een essay van Eva Cantarella, <i>Contro Antigone o dell'egoismo sociale</i> , 2024)

18 CONTEXT BIJ HET THEMA

Relevante contexten bij het thema en het pensum zijn: (1) het Atheense democratische staatsbestel en de politieke en sociale verhoudingen in Athene gedurende de 5e eeuw voor de christelijke jaartelling; (2) het herstel van de democratie aan het eind van de 5e eeuw en de veroordeling van Socrates; (3) de jaarlijkse tragedie-opvoeringen in Athene; en (4) de heroïsche gedragscode van de Ilias.

1. Athene in de 5e eeuw

Sinds halverwege de 6e eeuw waren alleenheersers (τύραννοι) aan de macht geweest: Peisistratos en zijn zoons Hipparchos en Hippias. Toen de Atheners met hun hulp Hippias uit de polis hadden verdreven, hoopten de Spartanen in Athene een aristocratisch bestuur te kunnen realiseren. Op initiatief van Kleisthenes verkozen de Atheners echter een democratisch staatsbestel. Dit bestel hield onder meer in dat de polis jaarlijks een nieuwe Raad (βουλή) verkoos, bestaand uit vijfhonderd afgevaardigden van de diverse administratieve eenheden (δῆμοι) waarin Kleisthenes Athene, de havensteden Peiraieus en Mounichia en het Attische ommeland had ingedeeld. De Raad stelde de agenda vast van de Volksvergadering (ἐκκλησία), waarin alle volwassen mannelijke burgers van de polis spreek- en stemrecht hadden. Bovendien wees de Raad elk jaar ambtenaren aan die specifieke taken moesten vervullen: dat waren onder meer de archonten, (ἄρχοντες) die het publieke leven coördineerden, de strategen (στρατηγοί), die verantwoordelijk waren voor het militaire optreden van de polis en de choregen (χορηγοί), die de jaarlijkse toneelfestivals produceerden ter ere van de god Dionysos. Ten slotte nam de Raad, naast andere bestuurlijke functies, ook de arbitrage in bepaalde typen rechtszaken voor haar rekening.

Hoewel dit staatsbestel het onmogelijk maakte dat bepaalde burgers van Athene een permanente machtsbasis verwierven, liet het niettemin voldoende ruimte aan prominente politici – die vaak afkomstig waren uit aanzienlijke families – om een persoonlijk stempel op het doen en laten van de polis te drukken. In de eerste helft van de 5e eeuw behoorden tot die politici de strategen Themistokles en Perikles. Themistokles had zijn positie te danken aan zijn daadkrachtig optreden ten tijde van de Perzische bezetting van Athene in 480/479, maar werd in de jaren daarna met een schervengericht (ὄστρακισμός) uit de stad verbannen. Perikles gaf mede leiding aan Athene gedurende de periode waarin de stad een dominante rol speelde in de Delisch-Attische zeebond. Hij stierf aan de gevolgen van een pandemie (de zogenaamde 'pest') in 429, het tweede jaar van de Peloponnesische oorlog.

Deze oorlog, waarin Athene belegerd werd door Sparta, brak uit vanwege oplopende spanningen tussen de Delisch-Attische en de Peloponnesische bond, waarin de poleis Sparta en Korinthos domineerden. Hij duurde van 431/430 tot 405/404 en eindigde met de capitulatie van Athene, nadat de Atheense vloot een traumatische nederlaag had geleden in de zeeslag bij Aigospotamoi. Gedurende de oorlog had Athene onder meer geprobeerd om de Spartanen en hun bondgenoten te verslaan in Sicilië (in 416/415). Deze interventie, die uitgevoerd werd op initiatief van de strateeg Alkibiades, liep uit op een gevoelig verlies. Naar aanleiding van de verliezen in Sicilië werd het democratische staatsbestel kortstondig onderbroken (in 412/411) en vervangen voor een regime van vierhonderd niet-gekozen Atheense burgers. Ook na de capitulatie en de Spartaanse bezetting van Athene in 405/404 werd de democratie tijdelijk opgeheven en vervangen door een oligarchisch regime (de 'dertig').

2. Het herstel van de democratie en de veroordeling van Socrates

Zowel onder de '400' die in 412/411 aan de macht waren als onder de 'dertig' waren vrienden en bekenden van de Atheense denker Socrates (473-399), en ook de controversiële Alkibiades behoorde tot zijn kennissen. Bij het herstel van de democratie in de laatste jaren van de 5e eeuw werd Socrates aangeklaagd door twee Atheense burgers: Anytos en Meletos. De aanklacht luidde officieel dat Socrates nieuwe goden had willen introduceren, de goden van Athene niet respecteerde en de jeugd bedierf, maar waarschijnlijk heeft Socrates' associatie met politiek 'foute' personen een rol bij de aanklacht gespeeld. De rechtszaak werd gevoerd voor de Raad en leidde tot Socrates' veroordeling; de hem door de Raad geboden gelegenheid om in vrijwillige ballingschap te gaan heeft hij afgewezen.

In de jaren na 399 publiceerden diverse schrijvers en denkers hun visie op het leven en de terdoodveroordeling van Socrates. Bewaard gebleven zijn diverse teksten van Xenofon (onder andere de *Herinneringen aan Socrates*, een *Symposion* en een *Verdediging van Socrates*) en van de filosoof Plato. Plato schreef een verdedigingsrede van Socrates, waarin hij Socrates onder meer verantwoording af liet leggen voor zijn levenskeuzes. In dit werk staan bovendien talrijke dialogen waarin Socrates in gesprek treedt met vrienden, politici en denkers uit Athene en van elders. Deze dialogen kunnen beschouwd worden als gevallen van historische fictie: zij beschrijven of vertegenwoordigen gesprekken die plaats hadden kunnen vinden in het kader van Socrates' publieke optreden in het Athene van de laatste decennia van de 5e eeuw. In veel van deze dialogen past het personage Socrates de gespreksmethode toe die volgens Plato karakteristiek was voor dat optreden: hij ondervraagt zijn gesprekspartners (ἐλεγχός), waarbij hij zichzelf onwetend verklaart (εἰρωνεία) om hen uiteindelijk tot radeloosheid (ἀνορία) te brengen. Daarnaast laat Plato 'Socrates' filosofische ideeën opperen en uitwerken die eerder tot zijn denkwereld dan die van de historische Socrates behoren. De dialogen *Euthyfron*, *Kriton* en *Faidon* zijn gesitueerd in Socrates' laatste levensfase. In de *Euthyfron* is sprake van zijn dagvaarding, *Kriton* speelt zich af in de gevangenis, enkele dagen voor de voltrekking van het vonnis, en *Faidon* beschrijft zijn laatste levensdag. In *Faidon* laat Plato 'Socrates' spreken over de onsterfelijkheid van de ziel, een gedachte die belangrijk is voor zijn eigen filosofische programma.

3. Tragedie en de polis

Sinds de tijd van Peisistratos en zijn zonen vonden er in Athene en omstreken competitieve toneelopvoeringen plaats in het kader van de jaarlijkse Dionysos-festivals. In de vijfde eeuw ging het daarbij onder meer om komedie en tragedie. De opvoeringen voor de Grote Dionysia (in februari/maart) vonden plaats in het theater bij het Dionysos-heiligdom aan de voet van de Atheense Akropolis, waar waarschijnlijk plek was voor enkele duizenden toeschouwers. De koorzang bij deze toneelproducties werd verzorgd door speciaal daarvoor – op kosten van choregen (zie boven) – geselecteerde en getrainde Atheense burgermannen. Het acteerwerk werd gedaan door professionele acteurs. Schrijver én choreeg van een door de jury tot winnaar uitgeroepen productie werden met een prijs beloond; toeschouwers werden gecompenseerd voor gederfde inkomsten met een subsidie. Komedies behandelden doorgaans eigentijdse, actuele situaties. Tragedies hadden doorgaans aan de mythologie ontleende onderwerpen, aan de hand waarvan echter wel degelijk eigentijdse relevante problematiek aan de orde gesteld kon worden.

Sofokles' tragedie *Antigone* werd waarschijnlijk in de jaren 450-440 opgevoerd. De tragedie dramatiseert onder meer de confrontatie tussen Antigone, de dochter van de Thebaanse koning Oidipous, en de nieuwe machthebber van Thebe, Kreon. Inzet van hun conflict is Kreons decreet dat Antigone's broer Polyneikes, gestorven terwijl hij de stad belegerde, op straffe des doods onbegraven moet blijven. Antigone beroept zich onder meer op de (ongeschreven) wetten van de goden om haar overtreding van dit decreet te rechtvaardigen; Kreon duldt geen inbreuk op zijn gezag als koning (βασιλεύς) van de stad. Antigone moet haar stellingname uiteindelijk met de dood bekopen. De in Sofokles' tragedie behandelde thematiek gaat indirect over de vraag in hoeverre de burgers van een democratische polis gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan de wetten (νόμοι), en aan welke wetten zij voorrang moeten geven.

4. De heroïsche gedragscode

Naast de politieke en sociale verhoudingen in het Athene van de 5e eeuw is ook de heroïsche gedragscode die in het epos van Homeros aan de orde gesteld wordt een relevante context. Sofokles' tragedie speelt zich af in een mythisch tijdperk dat – hoewel het raakvlakken heeft met de Atheense polis van de 5e eeuw – grotendeels overlapt met de mythische wereld van de Ilias en de Odyssee. Kreon en Antigone gebruiken in hun strijdgesprek waarde-termen (bijvoorbeeld κλέος, roem en αἰσχύνη, schaamte, schande) die rechtstreeks ontleend zijn aan het epos. Ook Plato stelt het optreden van Socrates in een episch licht, onder meer door in de *Kriton* expliciet te refereren aan Achilleus' dilemma in boek 9 van de *Ilias*: moet deze gekrenkte held nu roemvol sterven in de strijd bij Troje of roemloos oud worden in zijn vaderland?

19 AUTEURS- EN CONTEXTINFORMATIE

Plato werd in 427 geboren in een rijke en aanzienlijke Atheense familie. Hij kwam al vroeg in contact met Socrates. Hoewel een politieke carrière voor Plato voor de hand lag, besloot hij zich geheel aan de filosofie te wijden en zich bij Socrates aan te sluiten. Na Socrates' terdoodveroordeling in 399 wijdde Plato zich geheel aan de filosofie. Omstreeks 387 stichtte hij vlak buiten Athene een eigen school, de Academie. Plato stierf in 347.

De meeste werken van Plato zijn dialogen. Wat het ontstaan en de inhoud van de dialogen betreft, wordt Plato's werk doorgaans ingedeeld in drie perioden. In het algemeen wordt aangenomen dat Plato in de vroege dialogen nog sterk onder de invloed van Socrates staat. In de dialogen van de middenperiode ontwikkelt hij zijn Ideeënleer. In de late dialogen richt hij zich op problemen van logica, fysica en politiek. Eén werk van Plato is geen dialoog: de *Apologie*, Plato's (niet-historische) weergave van de verdedigingsrede van Socrates. Plato schrijft zijn dialogen in het begin van de vierde eeuw, na de dood van Socrates. Hij situeert zijn dialogen echter in het Athene van het einde van de 5e eeuw.

In Plato's dialogen is vaak een hoofdrol weggelegd voor Socrates, die met iedereen het filosofische gesprek aangaat: van vrienden en kennissen tot beroemde denkers als Protagoras en Gorgias. Aangezien Socrates (circa 470-399) zelf niets opgeschreven heeft, zijn we afhankelijk van wat anderen over hem hebben geschreven. De werken van Plato vormen de belangrijkste bron.

Socrates heeft zijn leven lang in de stad Athene gewoond. In 399 werd Socrates aangeklaagd; hij zou de goden van de stad niet vereren en andere, nieuwe goden introduceren. Verder zou hij een slechte invloed hebben op de jeugd. Plato schreef een fictieve verdedigingsrede van Socrates, de *Apologie*. Socrates werd schuldig bevonden en veroordeeld tot het drinken van de gifbeker. Hoewel zijn vrienden hem uit de gevangenis wilden laten ontsnappen, zoals we lezen in de *Krito*, stond Socrates dat niet toe. Zijn dood, door Plato beschreven in de *Phaedo*, heeft een grote indruk gemaakt op Plato.

Socrates wordt traditioneel gezien als de eerste Griekse filosoof die zich op de ethiek concentreerde. Een van de belangrijkste vragen in zijn ethiek is de vraag naar het uiteindelijke doel van het menselijk handelen: geluk (εὐδαιμονία). De noodzakelijke voorwaarde om εὐδαιμονία te bereiken is deugdzaam handelen. Dit is alleen mogelijk als men weet wat deugd (ἀρετή) is. Als men dat eenmaal weet, zal men volgens Socrates niet willens en wetens in strijd daarmee handelen (= socratisch intellectualisme). De vorm waarin Socrates vooral in de vroege werken van Plato filosofie bedrijft, houdt in dat hij de opvattingen van zijn gesprekspartners kritisch toetst en probeert te weerleggen (ἔλεγχος) en hen zo stap voor stap tot inzicht probeert te brengen (= socratische of dialectische methode).

20 GENREKENMERKEN

Het genre filosofie omvat het gedachtegoed van filosofen. In filosofische teksten worden onderwerpen behandeld op het gebied van de fysica, de metafysica, de logica, de kentheorie, de ethiek en de politieke filosofie. De teksten kunnen de vorm hebben van bijvoorbeeld een gedicht, een verhandeling, een dialoog of een brief. Plato staat in een lange traditie van filosofen die hun gedachten op opgeschreven hebben.

Plato was de eerste Griekse filosoof van wie wij een omvangrijk oeuvre in zijn geheel hebben. Zijn werk bestaat uit dialogen (op één werk na, de *Apologie*). Plato koos voor deze vorm omdat hij geloofde dat de filosofie bedreven moest worden via een open en eerlijk gesprek (de dialectische methode).

De belangrijkste taak van de filosofie was volgens Plato het op zoek gaan naar de waarheid: aan de hand van gesprekken komen de deelnemers stap voor stap tot inzicht. Door de dialoogvorm wordt de lezer gestimuleerd zich in te leven in de personages, mee te denken met de verschillende standpunten en hierin een eigen standpunt te bepalen.

In het merendeel van de dialogen is Plato's leermeester Socrates de gespreksleider; in Plato's latere werken treedt hij vaak minder op de voorgrond of komt hij helemaal niet voor. Ondanks

de realistische inkleding zijn de gesprekken fictief, maar in het algemeen neemt men wel aan dat Socrates vergelijkbare gesprekken heeft gevoerd. Plato's werk is geen systematische uiteenzetting van zijn filosofisch gedachtegoed.

21 RECEPTIEBRONNEN BIJ THEMA EN TEKST

Van de volgende receptiebronnen wordt ervan uitgegaan dat de leerling de bron herkent en kan formuleren hoe het thema in de bron aan de orde komt. Deze bekend veronderstelde receptiebronnen kunnen op het centraal examen worden bevraagd.

SOCRATES

- **I.F. Stone, *The Trial of Socrates*. Anchor Books 1989.**

In dit boek wordt Socrates' dood als een bewuste keuze van Socrates zelf geïnterpreteerd.

Geselecteerde passages:

- o "Had Socrates invoked freedom of speech as a basic right of all Athenians ... he would have struck a deep and responsive chord. Socrates would have been showing a certain respect for Athens instead of the amused condescension all too evident in the Apology of Plato.", p. 214;
- o "His martyrdom, and the genius of Plato, made him a secular saint, the superior man confronting the ignorant mob with serenity and humour. This was Socrates' triumph and Plato's masterpiece. Socrates needed the hemlock, as Jesus needed the Crucifixion, to fulfill a mission. The mission left a stain forever on democracy. That remains Athen's tragic crime.", p. 230.

- **Maja Pellikaan-Engel, *Het recept van Calypso. Klassieke teksten in een hedendaags filosofisch perspectief*. Damon: 2004. P. 31-32:**

"Dit rekenwerk leert ons dat Socrates ná zijn roeping, die hij onverenigbaar achtte met zoiets banaals als geld verdienen, wel doelbewust kinderen verwekt heeft, maar de door hem zelf genoemde zorgplicht niet nakwam. Dat impliceert dus geen verbetering van het lot van Xanthippe [...], maar juist een verslechtering ervan. Het moet in dat kleine huisje van Socrates een schrale boel geweest zijn en voor Xanthippe een welhaast onmogelijke opgave om hun beider kinderen groot te brengen. Zij zal er heel wat energie en inventiviteit voor aan de dag hebben moeten leggen. In feite was zij het die de tol betaalde voor zijn roeping."

ANTIGONE

- **Lot Vekemans, L. 2005. *Zus van, Amsterdam*.**

Zie: Klooster, J.J.H. 2025. *In de schaduw van Antigone. Het perspectief van Ismene in drie bewerkingen van Sophocles' Antigone*, Lampas 58.1, 76-93.)

Geselecteerde passages:

- o 'Elke tocht die wij maakten deed zij nog eens over / Alleen / Om te laten zien dat zij het sneller kon / Sneller dan ik / Sneller zonder mij / 'Zooo, jouw zus...!' / Ja, mijn zus ja / Mijn zus is de beste! / Mijn zus is een held ja / Dat weet ik / Dat weet ik heel goed.' (pp. 12-14)
- o 'Ik wou gewoon gelukkig zijn / Met een vader en een moeder / Wat broertjes en een zus / Ik wou gewone dingen / Zoals een man die van je houdt / Of niet / Dat maakt niet uit / Gewoon een man / Een thuis / Een gezinnetje ofzo.' (p. 21)
- o 'Mijn broer die zijn geboortestad aanviel / De stad waarin iedereen hem liefhad / Is dat gerechtigheid?' (p. 25).
- o 'Nee, ik begreep dat niet / Ik begrijp dat nog steeds niet / Ze had het toch geprobeerd / Ze had haar best gedaan / Meer kon ze niet doen / Meer konden de goden niet van haar vragen.' (p. 34)
- o 'Ik heb mijn zus toen gesteund / Toen het erop aankwam heb ik haar gesteund [...] Ik was bereid met haar te sterven voor een daad die ik niet gedaan had.' (p. 35)

22 ACTUALISATIEBRONNEN BIJ HET THEMA

Leerlingen moeten vertrouwd zijn met actuele verschijningsvormen van het thema 'Wat mag je overtuiging je kosten?' Geschikte actualisatiebronnen ter voorbereiding zijn:

- Ai Weiwei: *S.A.C.R.E.D.*
(te vinden op: <https://www.designboom.com/art/ai-weiweis-s-a-c-r-e-d-depicts-scenes-from-his-incarceration/>)
- Anna Achmatova, *Gedichten. Vertaald en toegelicht door Margriet Berg en Marja Wiebes.* Uitgeverij Van Oorschot: 2023. Geselecteerde passages (zie onder) uit *Requiem* (pp. 277-287, geschreven 1935-1940)

Geselecteerde passages uit *Requiem* (pp. 277-287, geschreven 1935-1940), van Anna Achmatova

In plaats van een voorwoord

In de vreselijke jaren van de Jezovjterreur bracht ik zeventien maanden door in de rijen voor de gevangenis in Leningrad. Op een keer 'herkende' iemand mij. Een vrouw met blauwe lippen, die achter mij stond en die mijn naam daar natuurlijk nog nooit had gehoord, ontwaakte op dat moment uit de verstarring waarin we allemaal verkeerden en fluisterde in mijn oor (iedereen fluisterde daar):

- Kunt u dit beschrijven?

En ik zei:

- Ja, dat kan ik.

Toen gleed er een spoor van een glimlach over wat ooit haar gezicht was geweest.

1

Je werd weggevoerd toen het al licht werd,
ik liep mee, 't was als volgde ik jou baar.
In een donker vertrek huilden kinderen,
in de iconenhoek drupte een kaars.
't kruisje tegen je lippen was koud en
op je voorhoofd stond doodsweet... Onthou! -
Bij het Kremlin zal ik als de vrouwen
der strelisten straks wenen om jou.

[...]

5

Zeventien maanden schreeuw ik nou,
Ik roep ik je terug naar huis.
Ik viel de beul te voet om jou,
Om jou, mijn zoon, mijn kruis.
Voorgoed is alles chaos hier,
Ik kom er maar niet uit
wie er mens is, wie een dier,
hoe straks het vonnis luidt.
Ik zie slechts bloemenpracht en hoor
een wierookvat, er loopt een spoor
dat in het niets verdwijnt,
terwijl een ster, reusachtig groot,
die dreigt met rampspoed en de dood,
recht in mijn ogen schijnt."

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Diploma's in Nederland zijn voor een belangrijk deel gebaseerd op landelijke, centrale examens. Het vertrouwen van vervolgopleidingen en werkgevers in diploma's is dus onder meer afhankelijk van de kwaliteit van die examens.

Als College voor Toetsen en Examens (CvTE) zorgen we voor centrale examens die dat vertrouwen waard zijn. Vanuit de gedachte 'van, voor en door het veld' werken we nauw samen met mensen uit het onderwijs, zoals docenten, leerkrachten en examensecretarissen.

cvte.nl

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Toetsen primair onderwijs: doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen. Vergelijkbaarheid van doorstroomtoetsresultaten en kwaliteitsbewaking van doorstroomtoetsen en leerlingvolgsystemen.
Cvtetoetsenpo.nl

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs.
Examenblad.nl

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen.
Staatsexamensvo.nl

 Centrale examens middelbaar beroeps-onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma.
Examenbladmbo.nl

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding.
Staatsexamensntz.nl